

KLEIO

VIJFDE JAARGANG
NUMMER 5

1964

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN
IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR:

DRS. N. J. MAARSEN, *voorzitter; H. Ravesteijnplein 89, Rijswijk, tel. 070-98 54 02*

H. E. DE WOLFF, *1e secretaris; Het Zicht 109, Den Haag, tel. 070-66 65 06*

DRS. F. NAUTA, *2e secretaris; Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82*

DRS. D. DE BOER, *penningmeester; Pieter Lastmankade 34^{III}, Amsterdam-Z., tel. 020-72 17 13*

postrekening 6269 van de Twentsche Bank, Minervaplein 25, A'dam-Z.,

t.n.v. D. de Boer, onder vermelding van: contributie VGN

ZR. DRS. A. J. M. ALKEMADE, *Rotterdam*

DRS. P. P. J. VAN CASPEL, *Drachten*

DR. F. DROST, *Arnhem*

MR. DR. M. B. VAN DER HOEVEN, *Amersfoort*

DR. B. A. VERMASEREN, *belast met de buitenlandse betrekkingen;*

Willem III laan 36, Breda

CONTRIBUTIE: *f 12,50 per kalenderjaar, het abonnement op 'Kleio' inbegrepen; het blad verschijnt 6 x per jaar*

LEDENADMINISTRATIE:

*De ledenadministratie berust bij DRS. F. NAUTA, Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82. Aangiften en afschrijvingen aan dit adres (zo mogelijk ook aan Drs. D. de Boer). Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnr., adres van school van hoofd-
trekking*

COMMISSIES:

ORGANISATIECOMMISSIE VOOR GESCHIEDENISDIDAKTIK

Leden: DR. P. F. M. FONTEINE / P. KLIJNSMA / A. C. BOONSTRA

Secretaresse: MEJ. DRS. E. M. FREITAG, *Meander 571, Amstelveen*

COMMISSIE POSTACADEMIALE FORMING

Leden: DRS. H. J. NANNEN / DRS. G. VAN ROON / MEJ. DRS. F. H. ABAS

Secretaresse: MEJ. DRS. J. G. BERFELD, *Ottoburgstraat 43, Rijswijk, tel. 070-11 82 29*

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.)

Redactie: Leden: DR. P. A. M. GEURTS / DRS. H. J. NANNEN / DR. D. J. ROORDA /
G. WIJLING

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, *Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-4527*

Secretaris Raad van Beheer Kleio-Didactica: G. WIJLING, *Oranjeplein 8, Haarlem, tel. 02500-13405*

Abonnement voor leden gratis; voor niet-leden f 9.— per kalenderjaar, opgave aan

DRS. F. NAUTA, Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82

Administratie: VAN GOOR ZONEN, *postbus 290, Den Haag* of DRS. F. NAUTA
Mispelstraat 35, Den Haag, tel. 070-68 15 82

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)

VIJFDE JAARGANG | NUMMER 5 | OKTOBER 1964

MEDEDELING VAN HET BESTUUR

Décharge van de penningmeester

Gezien het verslag van de kascommissie-1963, zoals dit werd gepubliceerd in „Kleio”, 5e jaargang, no. 3, p. 85;

gezien ook de machtiging door de ledenvergadering de voorzitter op 6 april 1964 verstrekt;

déchargeer ik bij deze onze penningmeester voor het jaar 1963, hem dank zeggend voor de diensten door hem de vereniging in dat jaar bewezen.

N. J. Maarsen
voorzitter

* * *

VAN DE REDACTIE

De redactie stelt er prijs op, voorafgaande aan de bespreking van het proefschrift van Dr. J. Haak, de schrijver, die zo'n grote verdienste heeft voor de V.G.N., van harte te feliciteren bij zijn promotie.

J. Haak: De discussie over de 'CONSTITUTION CIVILE DU CLERGÉ' (1790)
Academisch proefschrift (Amsterdam). J.B. Wolters, Groningen, 1964.

Stelling V openbaart ons de drijfveer, die de promovendus aanzette tot deze dissertatie: de inductieve werkwijze is zozeer kenmerkend voor de geschiedbeoefening, dat ook het onderwijs in de geschiedenis op deze werkwijze gebaseerd dient te zijn.

Dr. Haak geeft de opiniegeschiedenis van het conflict rondom de constitution civile du clergé in de vorm van een analyse van de getuigenissen der tijdgenoten. Hij heeft het conflict alleen onderzocht voorzover het in de openbaarheid trad door middel van de periodieke pers; hij laat niet doorklinken de stem van de insider in de binnenkamer, omdat deze niet doordrong tot het eigentijdse publiek. Dagboeken, correspondenties, mémoires enz. blijven dus

buiten beschouwing, ook al kreeg de tijdgenoot daardoor een minder juist beeld dan de latere historicus, die van de bronnen wel gebruik maakte. Het onjuiste beeld van de tijdgenoot is immers een volwaardig historisch gegeven.

Ik kan mij niet geheel aan de indruk onttrekken, dat Dr. Haak in zijn ijver om drie aspecten te belichten (de pers uit 1790; het kerkelijk-politiek klimaat in dat jaar en de opiniegeschiedenis van de C.C.d.C. zelf), eigenlijk drie proefschriften in één band heeft geleverd. Kritiek hierop past echter niet in deze rubriek, want de redactie vraagt een bespreking, die aantoonst in hoeverre dit proefschrift van belang is voor de leraar. Vanuit dat gezichtspunt kan ik slechts het compliment maken, dat het boek leesbaar is ook voor degenen, die nooit een speciale studie hebben gemaakt van dit onderwerp. Het is niet, zoals vele proefschriften, een indrukwekkende verzameling vakjargon, die men terzijde legt met een eerbiedig hoofdschudden en met de verzuchting: „wat is die kerel toch knap”. Wat bij dit proefschrift eerbied afdwingt en speciaal ten aanzien van de pag. 135 - 237, is de helderheid waarmee de schrijver zijn enorme bronnenmateriaal heeft verwerkt tot een leesbaar exposé. Misschien kan dit tot de conclusie leiden, dat de leraar het proefschrift dient te lezen. Toch lijkt het mij nog meer gewenst, dat iemand uit dit werk en uit gelijksoortige monographiën een boek samenstelt in de trant van de serie: „Il y a toujours un reporter”, waarin in 1959 verscheen „La Révolution” door Georges Pernoud en Sabine Flaissier. De leraar heeft meer direct, praktisch nut van een dergelijke compilatie dan van een lijvig werk over één détail-onderwerp.

Wij wensen de heer Haak geluk, omdat hij voor een dergelijk werk een belangrijke bouwsteen heeft aangedragen en tevens, omdat hij aantoonst, hoeveel beter men 150 jaar later het verleden kan analyseren met „het 20e-eeuwse selecterend en kritiserend vermogen van de historicus”, dan dat men zich te spoedig op het contemporaine gebeuren werpt.

C.W. van Voorst van Beest

* * *

Correctie

Dia's van kaarten voor het geschiedenis-onderwijs, Vermaseren; Kleio no. 3, jrg. 5, 1964.

Wilt U op blz. 93 regel 7 van onder Cypres lezen als Cyprus evenals op blz. 94 regel 2 van boven.

De redactie biedt de schrijver van bovengenoemd artikel haar verontschuldigen aan voor deze drukfouten in de tekst.

* * *

Commissie Postacademiale Vorming

COLLEGEDAGEN NOVEMBER 1964

Onder verwijzing naar de uitvoerige aankondiging in Kleio no. 4, 1964, maakt de Commissie voor postacademiale vorming er nogmaals op attent dat deelname aan de collegedagen alleen mogelijk is door tijdige storting van f 2,50, als V.G.N. lid, en van f 6,- als niet-V.G.N. lid, op girorekening 527314 ten name van de penningmeester Commissie postacademiale vorming te Den Haag; met vermelding in welke plaats men de collegedag wenst bij te wonen. Ook zij die aan de vorige schoolcursus (de novembercolleges zijn de eerste van het nieuwe seizoen) reeds deelnamen, dienen zich opnieuw op te geven. De colleges vangen om $\pm$ 4 uur aan, tenzij het kringbestuur met de docent een ander aanvangsuur afspreekt.

Alkmaar - 12 november

Docent: Prof. Dr. A.E. Cohen, Boutenskade 3, Heemstede;
tel. 02500-80570.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Gezagsverhoudingen in het nationaal-socialistische Duitsland.
's-avonds, 7 uur: Machtsverhoudingen in het nationaal-socialistische Duitsland.

Amsterdam - 12 november

Docent: Dr. Z.R. Dittrich, Lessinglaan 1^{III}, Utrecht; tel. 030-35780.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Sociale geschiedenis van Rusland.
's-avonds, 7 uur: De Sovjet Unie in de Tweede Wereldoorlog.

Arnhem - 13 november

Docent: Dr. J.W. Schulte Nordholt, Groot Hoefijzerlaan 32^a, Wassenaar;
tel. 01751-9292.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De Amerikaanse partijen.
's-avonds, 7 uur: Het negerprobleem in de Verenigde Staten.

Den Bosch - 18 november

Docent: Prof. Dr. G. Aalders H.Wzn., Parkietstraat 28, Badhoevedorp;
tel. 02968-2682.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De slavernij in de oudheid.
's-avonds, 7 uur: De keizertijd van Tiberius tot Nero.

Breda - 12 november

Docent: Prof. Dr. I. Schöffer, Middelweg 15, Wassenaar; tel. 01751-5288.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De gevolgen van de ontdekkingen voor Amerika.
's-avonds, 7 uur: De gevolgen van de ontdekkingen voor Europa.

Eindhoven - 16 november

- Docent: Prof. Dr. A.E. Cohen, Boutensgade 3, Heemstede;
tel. 02500-80570.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Gezagsverhoudingen in het nationaal-socialistische Duitsland.
's-avonds, 7 uur: Machtsverhoudingen in het nationaal-socialistische Duitsland.

Goes - 19 november

- Docent: Dr. H.W. Pleket, Boerhaavelaan 164, Leiden; tel. 01710-50518.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De Romeinen als kolonisatoren.
's-avonds, 7 uur: Stand en functie van de techniek in de oudheid.

Groningen - 19 november

- Docent: Dr. S.L. van der Wal, Hubertushof 33, Haren (Gron.);
tel. 05900-449186.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De ontwikkeling van het nationalisme in Ned. Indië tot de Tweede Wereldoorlog.
's-avonds, 7 uur: De staatkundige ontwikkeling van Indonesië na de soevereiniteitsoverdracht.

Den Haag - 10 november

- Docent: Drs. H. Wansink, Huizingalaan 65, Utrecht; tel. 030-20124.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Nieuwere onderzoekingen over de 17e eeuw.
's-avonds, 7 uur: Vervolg van middagcollege.

Haarlem - 18 november

- Docent: Dr. J. Verseput, Schiebroekse singel 18, Rotterdam;
tel. 010-262624.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De Duitse aanvalsplannen op het Westen.
's-avonds, 7 uur: Het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog.

Heerlen - 17 november

- Docent: Dr. J. Haak, Rooseveltlaan 51, Amsterdam-Z; tel. 020-731418.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Nieuwere onderzoekingen en opvattingen over de Franse revolutie.
's-avonds, 7 uur: Vervolg middagcollege.

Leeuwarden - 20 november

- Docent: Dr. S.L. van der Wal, Hubertushof 33, Haren (Gron.);
tel. 05900-449186.
- Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De ontwikkeling van het nationalisme in Ned. Indië tot de Tweede Wereldoorlog.
's-avonds, 7 uur: De staatkundige ontwikkeling van Indonesië na de soevereiniteitsoverdracht.

Maastricht - 16 november

Docent: Dr. J. Verseput, Schiebroekse singel 18, Rotterdam;
tel. 010-262624.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De Duitse aanvalsplannen op het Westen.
's-avonds, 7 uur: Het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog.

Rotterdam - 16 november

Docent: Drs. J. G. Hegeman, Begijnkade 18, Utrecht; tel. 030-12063.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Achtergronden van de Spaanse burgeroorlog.
's-avonds, 7 uur: De grote mogendheden ende Spaanse burgeroorlog.

Utrecht - 19 november

Docent: Prof. Dr. Fr. de Jong Edz., van Eeghenstr. 91, Amsterdam-Z;
tel. 020-711332.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De eerste internationale.
's-avonds, 7 uur: Het ontstaan van de koude oorlog.

Venlo - 17 november

Docent: Dr. J. W. Schulte Nordholt, Groot Hoefijzerlaan 32^a, Wassenaar;
tel. 01751-9292.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: De Amerikaanse partijen.
's-avonds, 7 uur: Het negerprobleem in de Verenigde Staten.

Zutphen - 20 november

Docent: Drs. R. L. Schuursma, ten Veldestr. 78, de Meern; tel. 03406-1985.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Voorgeschiedenis van de Amerikaanse burgeroorlog.
's-avonds, 7 uur: Nieuwere onderzoekingen over de Amerikaanse burgeroorlog.

Zwolle - 13 november

Docent: Prof. Dr. F. W. N. Hugenholtz, Julianalaan 207, Bilthoven;
tel. 03402-3820.
Onderwerp: 's-middags, 4 uur: Nieuwere opvattingen over de kruistochten.
's-avonds, 7 uur: Nieuwere litteratuur over de kruistochten.

Willen de kringsecretarissen zo spoedig mogelijk contact met de docent zoeken. Indien door plotselinge omstandigheden een wijziging in een datum noodzakelijk is, of een docent onverwachts uitvalt, wilt U zich dan direct in verbinding stellen met de voorzitter van de Commissie postacademiale vorming, Drs. H. J. Nannen, Mispelstraat 10, Den Haag, tel. 070-393729.

AANVANKELIJKE ONTWIKKELINGEN VAN DE NIEUWE
AFRO-AZIATISCHE NATIES

Het is niet eenvoudig vast te stellen, welke machten en krachten hun invloed op de natievorming van de Afro-Aziatische landen in de vorige en deze eeuw hebben uitgeoefend. Nog moeilijker is het een maatstaf te vinden om die invloed te meten.

Vast staat echter wel dat er stimulansen in die natievorming geweest zijn, die - jaren lang ondergronds werkzaam - van tijd tot tijd openlijk tot uiting zijn gekomen, zonder dat de omtrekken van de organisatie van de nieuwe staat nog zichtbaar werden. Deze fase in de natievorming wordt wel aangeduid met de term prae-nationalisme. Er zijn dan nog geen leiders, die zich een beeld hebben gevormd van de politieke en sociale structuur van het toekomstig, van de koloniale macht bevrijd, land.

Over wat in die periode onder de bevolking van de koloniale gebieden leefde, is niet veel openbaar geworden. Onder de in de tropen werkende Westerlingen zijn er maar weinigen geweest, die de tekenen zagen van wat nu als het ontwaken van Azië en Afrika gezien wordt. Nog minder realiseerde men zich, dat de aanwezigheid van de Westerse mens zelf in de tropen, zijn levenspatroon, ook de verbreiding van zijn denkeelden, die langs vele kanalen hun weg tot in het volksleven vonden, de begeerte van een eigen weg te willen gaan bij de autochtone bevolking moest wekken. Onder degenen, die dit wel voelden, vindt men enkele, niet vele, zendingswerkers. Zij hadden contact, zo niet altijd met de bevolking als geheel, dan toch met de Christenen. Een sterker contact dan bestuursambtenaren en cultuuremployés - om van de handelsmensen in de steden maar niet te spreken - met het Islamietisch en Hindoeese volksleven hadden. Pas later onder invloed van de onderzoekingen van taalgeleerden en anthropologen is ook daar verandering in gekomen.

Tot de zendelingen, die oog hadden voor de reactie, die eigen aanwezigheid en arbeid moest wekken, behoort Poensen. Reeds in 1872 merkt hij op, dat er „iets zonderlings voor een Nederlander in gelegen is” met de Javanen te spreken over de verdrukking der Israëlieten door Farao, omdat zij wel bij zichzelf denken moeten, aan hetgeen ook met hun volk is geschied (1). Dat Christen-Javanen zo wel eens „bij zichzelf dachten” blijkt wel uit uitspraken van de Midden-Javaan Sadrach, wiens invloed zich in de tweede helft van de 19de eeuw en nog later deed gelden in delen van Java (2).

In Afrika vindt men iets soortgelijks in de beweging van het Ethiopisme, waarin de strijdkreet van de neger-Amerikaan Bishop Turner „Arise Africa, for Ethiopia is holding out her Hands” ingang vond (3). Reeds in 1902 schreef Maurice Leenhardt hierover zijn proefschrift: „Le Mouvement Ethiopien au Sud de l'Afrique de 1896 à 1899”.

Het is niet toevallig, dat de opstandige gevoelens dikwijls in de kerken tot

uiting kwamen. Men kon zich daar veroorloven wat in het koloniaal staatsverband niet mogelijk was. Sundkler drukt dit uit in zijn studie „A United Bantu Church?” met de woorden „the Africans desirous of self-expression and independence found religion the only sphere in which they could organise their people for this purpose without interference” (pag. 28).

Maar ook aandirect verzet tegende Westerse machten heeft het in het stadium van het prae-nationalisme niet ontbroken. Denken wij aan de door India-kenners indertijd verwachte Mutiny-opstand in India en de Arabi-revolte in 1882 in Egypte, waarvan Arabi's tegenspeler, Sir Evelyn Baring, zeide: „It partook in some degrees of the nature of a bona-fide national movement” (4). En tenslotte is er de Boxer-opstand geweest.

In de overgang van het prae-nationalisme naar wat de eigenlijke nationale beweging genoemd kan worden, waarin de contouren van de nieuwe staten en de nieuwe politieke systemen zich beginnen af te tekenen, ontmoet men de figuren, die als baanbrekers gezien kunnen worden.

Ik denk daarbij in de eerste plaats aan Sun Yat Sen. In de geschriften van Mr. Fromberg vindt men de merkwaardige zin: „het denkbeeld rijpte bij Sun Yat Sen een republiek te stichten” (5). Het moet in het oude China een bijna waanzinnig denkbeeld geweest zijn. Nehru volgt. Soekarno spreekt in een rede van 1927 over de toekomstige republiek Indonesia.

Het blijft niet bij een vage gedachte of het uiten van opgekropte gevoelens in lied en symbool. In 1927 reeds wilde men in de kringen van de „Partai National Indonesia” (P.N.I.) „een eigen nationale administratie in het leven roepen binnen de bestaande algemene administratie”, aldus in de meest volstreckte zin een staat in de staat vormen. Men zag de eigenlijke staat reeds, binnen de abnormale koloniale organisatie, die verdwijnen zou. Aan de realisatie van dat nieuwe staatsverband wilde men werken. Ten einde te komen tot een financiële fundering van de staat-in-wording streefde men in de dertiger jaren naar de oprichting van een nationale bank, die een eigen „nationaal credietpapier” zou kunnen uitgeven. Ook leefde reeds de gedachte van een eigen rechtspraak ter beslechting van de onderlinge geschillen. Godsdienstige verschillen mogen geen hindernis vormen. „Godsdienst hoog houden, maar niet tot ideaal maken” zo werd de mening van Soekarno in een redevoering, in 1929 te Bandoeng gehouden, samengevat (6). Voorts werden honderden „wilde” scholen opgericht. Nationaal onderwijs was de leuze. De school geen kweekplaats meer voor de loonarbeiders van de koloniale macht. Dat dit raamwerk de constructie van de nieuwe staat mogelijk zou maken, hebben maar weinig niet-nationalisten in de jaren rond 1930 verwacht. Nu zou men kunnen zeggen dat de nieuwe leiders de internationale wind mee hebben gehad. De internationale ontwikkelingen waren echter bij het opstellen van het bouwplan als factor niet vergeten. De drie „blorongs” - legendarische mens-slang-draak figuur - Amerika, Japan en Engeland, zo verklaarde Soekarno in dezelfde periode, zouden de strijd met elkaar gaan aanbinden en in en mede als gevolg van die strijd zou Indonesië haar kans krijgen (7).

Bij het schetsen van de aanvankelijke ontwikkelingen van de nieuwe Afro-Aziatische naties is het nodig aandacht te geven aan de periode, die aan de directe natievorming voorafgaat. Wat zich in die voorperiode afgespeeld heeft, wordt nu reeds als erfgoed der vaderen beschouwd.

Wanneer wij nu verder ingaan op de natievorming zelf, dan is het zinvol daarin twee typen te onderscheiden:

Het eerste is het radicale, waarbij de vrijheidsbeker in één teug geledigd wordt.

Het tweede is het geleidelijke, waarbij die beker langzaam uitgedronken wordt. Maar ook zò zal, naar het mij voorkomt, er na enige tijd geen restant van kolonialisme meer zijn.

Het eerste is niet denkbaar zonder de figuur van de radicale leider: Nasser, Soekarno, Ben Bella, Seku Toure, Nkroemah, wijlen Loemoemba; misschien niet Banda, hoewel hij zich met de naam „extremist onder de extremisten” meent te moeten sieren.

Al deze mensen zijn overweldigd geweest door het visioen van het nationale zelfstandig-zijn. Bij hen allen gaat het bij de vorming van de nieuwe staten niet allereerst om datgene, wat òns belangrijk lijkt: het feit van een gemeenschappelijke taal en cultuur, de „cultural heritage”, of de gemeenschappelijke afstamming, of het verbonden zijn in een gemeenschappelijk economisch bestel. Wat bindt, is het principieel verzet tegen het Westen, het gekoloniseerd zijn. Een Indonesisch auteur schreef eens, het is deze negatieve eigenschap van anti-westers-zijn die ons vòlk bindt en binden zal (8).

Voor deze door de revolutionaire geest bezielden is de dag, waarop men de vrijheid nam, - niet de dag waarop de vrijheid gegeven werd - de dag waarop verleden en toekomst betrokken wordt. Het is het zero-punt, het moment van de „take-off”. Verleden en toekomst worden door dit moment bepaald.

Naar het verleden richt men zich alleen om de kunst te beoefenen van wat Bastide noemt de „sélection des souvenirs” (9). Wat, uit het verleden komend, belangrijk is voor het heden, trekt men als het ware naar zich toe. De datum van het vrij-worden behoort tot de heilige tijden. Wie daarmee spot, spot met de natie zelf.

De toekomst wordt eschatologisch geschilderd, niet in de eerste plaats om het gaan ervaren van zùlk een toekomst, maar om de grootsheid van het moment der bevrijding te schilderen, die zulk een toekomst mogelijk zal maken. Ook het voortgaande revolutionair handelen - acties tegen de resten van het kolonialisme - wordt gevoeld als het plengoffer op het altaar van de grote daad, die eens verricht is.

Bij de nieuwe naties, die de beker, waarvan de inhoud de vrijheidsroes veroorzaakt, met kleine teugen ledigen, zien wij in mindere mate, dat verleden en toekomst zo uitsluitend op de grootsheid van het „vóórtduurende heden der politieke bevrijding” betrokken wordt.

De naties van beide typen zijn echter één in de vrees voor het uiteenvallen, het desintegreren van wat pas verworven is. Hier ligt punt één en wij mogen

wel zeggen punt twee en drie van hun zorg voor hun nieuwe samenlevingen. Het komt mij voor, dat ten aanzien hiervan er te weinig inlevingsvermogen is bij ons, burgers van de oude landen in Europa. Wanneer wij aan de ontwikkelingslanden denken, springt onmiddellijk het economisch aspect van de problematiek dier landen naar voren. In de ontwikkelingslanden zelf is dit niet het geval.

In zijn toespraak voor het „All African People's Congress” (10) in Accra in 1958 gehouden, handelt Nkroemah over de vier stappen, die gezet moeten worden door de jonge, zich ontwikkelende naties. Eerst bij de vierde stap spreekt hij over de economische opbouw. Bij de andere drie gaat het om a) het verkrijgen van vrijheid, b) het consolideren van die vrijheid c) het scheppen van eenheid. Ook bij de minder radicale Aziatische en Afrikaanse leiders kan men gelijksoortige uitspraken aantreffen. Zo bijv. bij Adoula, de vorige premier van de Kongo, die in een indrukwekkend betoog op 2 augustus 1961 voor de beide kamers van het parlement gehouden, prioriteit wil verlenen aan de maatregelen die de eenheid en consolidatie van de nieuwe staat kunnen verzekeren (11). Of het deelgebied Katanga rijk of arm is, is daarbij niet primair. Maar vóór alles zal de nog door de Belgen opgestelde „loi fondamentale” doordrongen moeten worden van de „esprit congolaise”.

Het denkbeeld, dat men iets zou kunnen bereiken, ook op economisch terrein, dat niet ingebed is in het vrijheidsstreven, is voor deze leiders onaanvaardbaar. Vooral in India leeft de gedachte, dat de economische vooruitgang pas in het volk als geheel kan doordringen, wanneer ze door nationale ideologieën wordt gestuwd. Door een Indiër werd mij eens ter beoordeling een scriptie voorgelegd, die tot onderwerp had „de ideologie van Ghandi als voorwaarde van de economisch-industriële ontwikkeling van India”. In de titel ligt voor ons een volkomen tegenstrijdigheid. Ghandi en industrie, water en vuur. En toch: het is door Ghandi, zo betoogt schrijver, dat wij ons zelfvertrouwen, het vertrouwen niet in eigen waardigheid, maar in eigen waarde, het besef van het bezitten van iets eigens hebben verkregen. Mede door Ghandi zijn wij losgekomen van onze oude magisch-mystische levenssfeer zonder dat ons uitzicht oeverloos is geworden. Nu durven wij een nieuwe weg in te slaan, wetend, dat het hier en daar breken met het oude - wat Ghandi ook deed - niet behoeft te betekenen, dat wij zonder enig eigen fundament zijn. Trouwens in India vindt men ook op bepaalde ogenblikken - niettegenstaande de zeer langzame economische vooruitgang - voorbeelden van economische stuwingen van door ideologieën beïnvloede volksgroepen. Toen de leider van het bekende Tata-concern naast de textielindustrie ook de basis voor de staalindustrie wilde leggen, kreeg hij onvoldoende steun van de Britse banken. „Maar”, zegt een schrijver (12) „then Swadeshi came to his support --- from the early morning till late at night the Tata-offices in Bombay were besieged by an eager crowd of investors”.

In de nieuwe landen leeft bij velen het gevoel, dat de gemeenschappelijke binding in het vrij-zijn en het besef van iets-eigens te hebben, als voorwaarden voor zowel geestelijke als economische ontwikkeling gesteld moeten

worden. Men kan het waardevolle, dat hierin ligt, echter slechts bewaren en tot gelding brengen in een staat, waarvan de eenheid en de consolidatie gewaarborgd is.

Nu is die eenheid en die consolidering in de nieuwe staten van Azië en Afrika telkens weer in gevaar. Op de wittebroodsweken van de eerste tijd van vrij-zijn en één-zijn volgen de jaren, dat men het onderling-anders-zijn gaat ervaren.

1. De eerste belaging van de eenheid komt van de zijde van machten, die met de feodale in Europa vergeleken kunnen worden (13). De inpassing van zulke „feodale” samenlevingsvormen in de nieuwe politieke systemen heeft in de recente geschiedenis van Azië en Afrika tot veel wrijvingen geleid. Voorbeelden hiervan behoeft ik wel niet te noemen.

Het is interessant zich er in te verdiepen, hoe men in de verschillende landen de moeilijkheden tegemoet is getreden. Lucy Mair beschrijft dit van drie landen van gelijk type: Guinea, Ghana en Nigeria (14).

In Guinea werden de stamhoofden en titeldragers eenvoudig weggevaagd. Seku Toure kon dit ook gemakkelijk doen, omdat het Franse bewind in zijn verwerping van de „indirect rule” de stamhoofden nooit de hand boven het hoofd heeft gehouden.

In Ghana blijft men de titel „chief” voeren. Ook Nkroemah, die zelf niet tot een hoofdenfamilie behoort, laat zich de titel welgevallen. In de gezagsuitoefening speelt echter het „chief”-zijn vrijwel geen rol.

Anders is dit in Nigeria, het land waar eender grondleggers van de „indirect rule”, Lord Lugard, zo lang heeft gewerkt. In Nigeria, het niet-typisch revolutionaire land, waar men de beker van de vrijheid langzaam ledigt, valt men nog over de „chiefs”. Ook zij, die hereditair nooit tot het chief-zijn geroepen zouden zijn, doen hun uiterste best, als zij tot hoogheid zijn gekomen, de titel te verwerven.

De drie - nu vier delen - van Nigeria kennen ook „houses of chiefs” in navolging van het „house of lords” in Groot-Britannië. De macht van deze „houses of chiefs” is het grootst in Noord-Nigeria. Aangezien het aantal „chiefs” te groot is, om allen lid van een der huizen te worden, zijn er verkiezingen nodig onder de „chiefs”. Zo vormt zich een soort adel-klasse, die met name onder de Ibo's van Oost-Nigeria nooit heeft bestaan.

In de meer radicaal-nationalistische landen heeft men deze ontwikkeling niet gewild. Ik noemde reeds Guinea. Ook in Indonesië werd onder hen, die naar de vrijheid streefden de feodale groep, de „ningrat's” als imperialistisch bestempeld. Later vonden deze „ningrat's” echter wel weer een plaats in het bestuursapparaat met name als P.N.I.-ers op Midden-Java.

Het evenwicht tussen het nationalisme als geheel en het door feodale en ethnische - waarover later - elementen bepaalde micro-nationalisme (term van Lucy Mair), wordt zo op verschillende wijze gezocht, soms militair opgelegd, maar in het algemeen gesproken toch ook wel gemeenschappelijk gevonden. Wat dit betreft, is het aantal winstpunten toch wel beslist groter

dan het aantal verliespunten.

2. In de tegenstellingen, die tussen de nieuw zich vormende klassen in de ontwikkelingslanden ontstaan, ontwikkelt zich een ander samenstel van des-integrerende krachten. Er zijn op het ogenblik weinig symptomen, die er op wijzen, dat de afstand tussen een dunne bovenlaag van mensen met een hoog inkomen en de laag van mensen, die op een bestaansminimum leven, vermindert. In de radicaal-revolutionaire landen worden zulke tegenstellingen bestreden met de ideologie van „volk en leider”.

In Indonesië bijv. tracht men de klasseverschillen glad te strijken in de „marhaengedachte”. Het volksgenoot-zijn, het „rajaat-zijn” wordt geëleveerd. De volksgenoot heeft deel aan het bezit van de attributen van de staat (paleis, tempel, stadion).

Daarnaast wordt het leiderschap zó hoog gesteld, dat niemand er aan kan tippen. En toch - zo stelt deze ideologie - is hij deel van het volk; hersens, mond en hand van het volk.

Wat tussen de zeer hoge leider en het geëleveerde volk staat, verliest zijn bijzondere status.

Deze houding kan alleen bestaan in een revolutionaire sfeer.

Bij volken, die dit revolutionaire élan niet hebben gekend of die al door bovengenoemde ideologie heen zijn gegroeid, komt de situatie anders te liggen. Daar zal het sterk uitgebreide onderwijs, dat in vele jonge staten karakteristiek is, problemen van werkloosheid van door de scholen afgeleverde jongeren gaan opleveren. Daar zullen ook door internationale verbindingen met arbeidersorganisaties bij de arbeiders de ogen opengaan voor de grote verschillen in levensstandaard tussen de leidende klassen en de grote massa van de werkers voor wie geen of te weinig emplooi te vinden is. Daar worden de regeringen gedrongen de economische vragen onder ogen te zien, oplossingen te vinden voor de eisen van een steeds bewuster wordende arbeiderswereld. Een positief element in dit alles is, de grote verticale mobiliteit, die het volksleven in de ontwikkelingslanden kenmerkt. Vele hooggeplaatsten komen voort uit de kringen van het onderwijs en de vakbeweging. Autoriteiten zijn bijzonder makkelijk toegankelijk.

3. De derde kracht, die de volksintegratie bedreigt, is die van de godsdienstige tegenstelling. Het gaat daarbij niet om de onderlinge echt-geestelijke confrontatie, maar om kortsluiting in de communicatie van de godsdienstige volksverbanden.

De stam- of ethnisch bepaalde religies veroorzaken meestal geen moeilijkheden. De mensen, die er toe behoren, zijn als het ware per definitie niet geneigd hun religie uit te dragen of op te leggen. Zuiver godsdienstig gesproken zijn ze meer geneigd hun geheimen te bewaren, dan ze anderen strijdend te brengen. Wel kan hun religie de ethnische verdeeldheid versterken. Meer zorgen in de volks-integratievraag brengen de grote, historisch verankerde godsdiensten, die staatsgodsdienst pretenderen te zijn of althans in principe kunnen zijn. En ook al is het waar, dat er een wind van tolerantie door de wereld gaat en de „planning for freedom” meestal ook de godsdienstvrijheid

insluit, zo leeft toch bij vele godsdienstige groepen het gevoel van bedreigd te worden.

Het is wel duidelijk, dat de nationaal-radicalen hier soms gemakkelijker oplossingen vindt dan de meer gematigde. Een vergelijking van Nehru's en Soekarno's strategie dringt zich op.

Soekarno deed twee dingen:

a) reeds in 1929 formuleerde hij in een toespraak te Bandoeng, dat voor de nationalist de binding van de mens aan zijn religieuze groep niet volstrekt kan zijn. De religie is goed en nuttig, maar dan persoonlijk en, voor zover zij als religieus instituut het publiek wil bereiken, ondergeschikt aan het staatsbelang.

b) in de tweede plaats stelde hij in de „Pantja Sila” de eerste zuil - de erkenning van de goddelijke macht, „ke Toehan” - als richtsnoer voor de staat, waarbij aan de niet-gelovige staatsburger o.a. de communist, de weg openblijft dit artikel te lezen als een soort formulering van de godsdienstvrijheid.

Nehru heeft - geven wij toe onder veel moeilijker omstandigheden - evenmin als Ajub Khan in Pakistan de weg in dit labyrint gevonden.

4. Tenslotte vinden de nieuwe staten de ethnische verdeeldheid als hindernis op hun weg naar integratie. Vooral, waar het territoriaal-gescheiden zijn niet of weinig doorbroken wordt (Atjeh-Indonesië; Koerdengebied-Iraq; Kabylie-Algië), blijft de weg naar integratie vrijwel gesloten. Meestal echter doet de invloed van de migratoire bewegingen zich hierin gelden, vooral de trek naar de steden.

Nu hangt het echter van de aard van deze rurale exodus af, of een ontmoeting en een daarop volgende vermenging van de verschillende volksgroepen of stammen plaats vindt. Richt de trek zich op de oude konings- en priestersteden, dan vindt er weinig verandering plaats. Deze steden liggen voornamelijk in Azië, in de zeer bevolkte gebieden van natte rijstcultuur. Ook in Afrika zijn er steden, die hiermede vergeleken kunnen worden. Zo is Ibadan volgens Balandier nog altijd een „capitale religieuse” (15). Deze steden trekken uit de dichte bevolking van de meer nabije omgeving, mensen, die zich in die steden niet wezenlijk vreemd voelen. Ze vinden daar ook markten, die wijzen op een „économie agricole, animée par des hommes tout aussi paysans que citadins”. Het landelijke en het stedelijke zijn hierbij vrijwel niet te scheiden. De ethnische situatie verandert slechts weinig bij deze rurale exodus.

Anders wordt dit, wanneer mensen uit een weinig bevolkt gebied verre reizen maken naar de mijnstreken of de moderne administratieve centra. Naar steden, die naar de formulering van Dresch „créations des Blancs, se peuplent de Noirs” (16) zijn, waarop de oorspronkelijke, min of meer organische eenheden wel moeten breken.

De vraag is nu weer, hoe de regeringen van de nieuwe staten tegenover de grotere, onderlinge vermenging van de oude ethnische eenheden staan. Ook hier zien wij weer verschillen in houding tussen de radicaal-revolutionaire

staten en die, welke meer in de geleidelijke ontwikkeling hun kracht zoeken. Zo zien wij, dat er in Indonesië een tendenz is de ethnische groepering zoveel mogelijk te doorbreken. Een resolute politiek kan men hierbij echter niet volgen. Vooral in de onderwijspolitiek stuit men op moeilijkheden; iedere volksgroep wil een eigen universiteit. Waar de centrale macht zich echter sterk kan doen gelden, worden maatregelen getroffen, die het multi-ethnisch karakter van de natie enigermate kunnen doen verdwijnen. Zo worden leger-eenheden, gevormd uit jonge mannen van een bepaalde landstreek voor geruime tijd - genoemd wordt twee jaar - naar een geheel andere landstreek gedirigeerd. West-Java-eenheden liggen op Celebes en Toradja-eenheden op West-Java. Na afloop van hun verplichte dienstdienst verlengen velen hun dienstdienst en trouwen in het gebied, waar zij verblijven, met vrouwen uit die streek. Als voorbeeld van de politiek der gematigden noem ik die van Nigeria, waar in 1963 een vierde deelstaat in het leven werd geroepen in het Midden-Westen, waar vooral mensen uit de stammen van dat gebied ambtelijke functies kregen. Maar ook daar betekent het incidenteel toegeven aan bepaalde interne stromingen nog niet, dat men het streven naar eenheid en consolidatie los laat. De integratie-politiek, die zich richt op het verzwakken van de tegenstellingen in standen, klassen en religieuze en ethnische groeperingen, vormt het richtsnoer van het beleid der nieuwe regeerders. Als mensen, die veelal moeten bouwen, waar historische grondslagen niet aanwezig zijn, of naar hun gevoelens verkeerd liggen, wil men door zichzelf te zijn de eenheid en consolidatie van het rijk bevorderen. Daarbij wil men zoveel mogelijk los blijven van vreemde machten, neutraal-zijn, zonder veel binding met wat buiten de landsgrenzen ligt en sterk gericht op binding naar binnen, op wat als verwant gevoeld wordt.

Dit spel nu van vrij-zijn naar buiten en binding naar binnen kan niet onafhankelijk van het nawerkend verleden en bezinning op een toekomstige ontwikkeling geschieden.

Ahmadou Ahidjo, de huidige minister-president van Kameroen, zeide eens over de verhouding traditie en ontwikkeling:

„De ontwikkeling is het hart van het land, maar de traditie is het gezond verstand en de opgedane ervaring is de geschiedenis van onze natie” (17).

Ik geef deze uitspraak niet om de helderheid van de formulering - daarover zou men kunnen strijden - maar om aan te duiden in welke richting de gedachten van de nieuwe leiders zich bewegen.

In het streven een positie in de wereld te verwerven, die gelijkwaardig is aan de tot nu toe leiding-gevende staten wordt aan de snelle ontwikkeling een hoog tribuut betaald. Inrichtingen van hoger onderwijs rijzen in sommige staten als paddestoelen uit de grond. Een golf van vernieuwingen dreigt het bestaande te overspoelen. Het kan - vooral voor de jongeren - die zulk een belangrijke rol in de natievorming gespeeld hebben, nooit hard genoeg gaan. Maar ons gezond verstand zegt ons aldus Ahidjo: „laten wij niet ontworteld worden, ons niet uit de bodem van de traditie laten trekken. Voorttrekkend in de spanning van evolutie en traditie zullen wij geschiedenis maken”.

Teruggrijpend op „de opgedane ervaring, die de geschiedenis van de natie” zou zijn, accentueert Ahidjo de betekenis van de lokale tradities in stam en landstreek. Sprekend over enting van het nieuwe op het aanwezige economische en sociale milieu, toont hij zich een man, die een geleidelijke ontwikkeling voor ogen heeft.

Er zijn echter ook landen, waar het nabije verleden de meeste nadruk krijgt. De jaren van de vrijheidsstrijd tellen dubbel, ja tienvoudig. Iedere leerling van de middelbare school in Indonesië moet de data van de nationale beweging, zoals deze bijv. in het boek van Pringgogidigdo neergelegd zijn, nauwkeurig kennen. De staatsideologie, de Pantja Sila en de Manipolgedachte, moet vlees en bloed worden. Op het nabije verleden valt hierbij alle aandacht.

En wat het verre verleden betreft, zo treedt in al de nieuwe landen op, wat Bastide heeft genoemd de „*pénétration du présent dans le passé*”, waarbij gepoogd wordt het verleden aan het heden dienstbaar te maken.

Voor de landen met een literaire traditie is dit niet zo moeilijk. Vooral wanneer er een levend bewustzijn van het verleden aanwezig is, een nauwwerkend verleden, zoals o.a. op Java. Dat daarbij de grens tussen mythe en geschiedenis wat vaag is, wordt door het Javaanse levensbesef gemakkelijk aanvaard. Het reële gebeuren uit de tijd van Modjopait staat als het ware naast het verhaal van de Bratha Joeda - de Javaanse versie van een deel van het Mahabharata-epos - dat elke ontwikkelde Javaanse jongere kent.

Er zijn ook landen, waar weliswaar wel gegevens van het verleden te vinden zijn, maar waar toch het historisch bewustzijn onder het volk vervaagd is. Men is nu in deze landen - o.a. in de vroegere Franse, aan de zuid- en westzijde van de Sahara grenzende gebieden - bezig met wat men de restauratie van het verleden zou kunnen noemen. Men kan daarbij putten uit bronnen van Arabische schrijvers en mededelingen van Europese reizigers. De Fransen hebben voor de middelbare scholen van de landen van het „*Conseil de l'Entente*” op de valreep nog een aantal geschiedenisboekjes geschreven - prachtig uitgegeven en didactisch verantwoord, waarin uit de gegevens van oude auteurs als Tauxier en de la Fosse is geput. In dit geheel zijn ook de daden van de grote vrijheidsstrijder de Gaulle ingepast en wordt op het werk van de Franse missie het licht van een krachtige lamp geworpen. In deze voortreffelijk verzorgde uitgaven zullen deze boekjes een tijd lang hun weg nog wel vinden, zoals bijv. in de Haute Volta. Ongetwijfeld zal men echter uit nationale overwegingen er op de duur geen genoegen meer mee willen nemen. Men zal naar de gegevens van het eigen verleden zelf willen gaan zoeken. Er komt een drang naar vastlegging van historische gegevens. Vooral Dr. Dike van de Ibadan-universiteit, zet zich hiervoor in.

De gebieden, die geen literaire tradities hebben, de landen van wat Redfield de „*little tradition*” (18) noemt, hebben het moeilijker met het verleden aan het heden dienstbaar te maken. In die landen is men aangewezen op wat R. Bastide in navolging van Halbwachs de „*mémoire collective*” heeft genoemd. Er is in het leven van de volken van de „*little tradition*” zo iets als een collectief geheugen, dat bepaalde gebeurtenissen uit het verleden heeft

vastgehouden. Soms is hetgeen bewaard is, enigermate te controleren. Onder de Ba-Kongo leven nog verhalen van het San Salvador-rijk, die vergeleken kunnen worden met wat Portugese documenten er over vertellen. Onder de bevolking van de „Radja Empat” - eilanden bij de vogelkop van Irian Barat weet men dingen te vertellen, die men bij Valentijn terug vindt (mededeling Ds. I. Kijne).

Merkwaardig is het, hoe in een veranderende wereld bepaalde gegevens in de „*mémoire collective*” worden vastgehouden, andere losgelaten en weer andere omgebogen. Bastide, die door zijn onderzoek van Afrikaanse tradities in Zuid-Amerika wel als de expert op dit grensgebied van historie en anthropologie beschouwd kan worden, geeft tal van voorbeelden van bewaren, aanpassen en daarmee samenhangende metamorphose. Bij het bespreken van aanpassen door metamorphose wijst hij o.a. op het verschijnsel, dat men aan bepaalde mythen uit de oude stamreligies morele inhoudengaaf geven, die zij oorspronkelijk niet gekend kunnen hebben. Hij noemt het inleggen van deze ethische normen een „*effort de moralisation des divinités africaines, qui modifie certains traits de leurs mythes*”. Zo wordt het oude, in het nieuwe bestel, waarin bepaalde ethische normen vastgehouden moeten worden, als het ware ingelegd.

Zo zien wij dat mensen, wier leven tot voor kort traditioneel bepaald was, bezig zijn een nieuwe werkelijkheid op te bouwen met bouwstenen uit het verleden. Een werkelijkheid, die door hen als het ware van binnen uit opgebouwd wordt. Zij rust op wat in hun bewustzijn aanvaard is als iets van henzelf. Van deze werkelijkheid uit, van binnen uit, tracht men de aansluiting te vinden met de wereld als geheel. Zou men deze „werkelijkheid-in-zichzelf” niet hebben, dan zouden de heftige windvlagen die binnen het eigen verband en van buiten naar binnen waaien, de jonge naties ineens doen storten. Wat men zoekt is, wat Max Weber eens aangeduid heeft als een „*von Ihnen heraus regulierte Einheit der Lebensführung*” (19). Vanzelfsprekend komt hierbij ook de vraag van de gemeenschappelijke taal aan de orde.

Het is nu in dit kader der integratiepogingen, dat de vragen van de economische opbouw - naar mijn gevoel - gesteld moeten worden.

Teveel nog worden de economische vragen van de ontwikkelingslanden als iets aparts gezien. Max Weber, die meer dan andere der oudere sociologen zicht had op de economische aspecten van de samenleving, heeft eens geschreven over de invloed van de ideologische factoren op de economische. Hiermede heeft hij het punt geraakt, dat later in de ontwikkelingsvragen aan de orde zou komen.

In de laatste jaren zoekt men naar wat welde „prime mover” genoemd wordt. Terecht wil men deze vinden in de concrete situatie van een volk of een volksdeel. Een algemeen antwoord is niet te geven op de vraag wat de wezenlijke vooruitgang van een volk dient. Het is niet zo, dat de uitvoering van een technisch valleiproject of het aanvaarden van de aanplant van een gewas voor de wereldmarkt of een propaganda actie in het kader der preventieve genees-

kunde een volk wezenlijk omzet in zijn handelen. Maar evenmin is het juist, dat onderwijs of massale christianisering zonder meer de voorwaarden zouden scheppen voor een economische vooruitgang. Het oog moet gericht worden op de samenhang van de verschillende aspecten in een gegeven situatie. De causale benadering zal terug moeten treden achter de situationele. Niet van buiten af, maar van de situatie uit, die op haar beurt bepaald wordt door een ineenstrengeling van belangen en gevoelsreacties, kan men de vraag der prioriteiten benaderen.

De vraag is nu of de denkbbeelden, die achter onze hulpverlening liggen en die in hun grondslagen wel juist zijn, omdat zij een meer leefbaar bestaan voor de vele maatschappelijk zwakken in de ontwikkelingslanden beogen te scheppen, blijvend naast de opvattingen van de leidende groepen in die landen moeten staan, zonder dat er echte uitwisseling tot stand komt.

Soms beklemmt een mens wel eens de vrees, dat dit het geval zou zijn. Er zijn echter verstandige mensen en belangrijke groepen die een way-out uit dit dilemma zoeken en naar ik meen ook wel zullen vinden.

Professor E. de Vries verklaarde onlangs, dat hij bij zijn laatste bezoek aan Nigeria zeer gegrepen was door de pogingen van beide zijden, met name van de kant van de USA en van Nigeria, om een kader van overleg te vinden. De Amerikanen spreken in dit verband van „institutional building”, het scheppen van ontmoetingsplaatsen, waar men elkaar vinden kan. Vooral mensen, die in verschillende ontwikkelingslanden gewerkt hebben, worden door Nigerianen diepgaand ondervraagd over de sociale effecten, die daar als gevolg van wat als economisch ingrijpen gevoeld wordt, optreden.

De laatste vijftig jaren hebben zeer bijzondere ontwikkelingen doen zien. Wat mensen als Lenin, Sun Yat Sen, Wilson en vele anderen in gedachte hebben geconstrueerd is ten dele, zelfs voor een groot deel realiteit geworden. Geen „zinnig” mens van de eerste jaren van deze eeuw zou dit voor mogelijk geacht hebben. En toch: het is er gekomen tot veler vreugde en tot veler verontrusting.

Wij zijn nu gekomen in het stadium van verdere uitvoering van het gewone werk dat voor het slagen essentieel is. De wereld dreigt echter in dit gewone werk, vooral waar echte samenwerking vereist wordt, baloorig te worden. Met name hier in het Westen. In de ontwikkelingslanden leeft dit gevoelen, ondanks vele mislukkingen in mindere mate. De vraag is of onze tijd de mensen zal opleveren, die realiteitszin aan visie weten te paren.

-
1. C.W. Nortier - Van Zendingsarbeid tot zelfstandige Kerk in Oost-Java; pag. 88.
 2. G.W.J. Drewes - Drie Javaanse Goeroe's; pag. 186.
 3. G. MacLeod Bryan - Revolution and Religion in Africa; The Christian Century, Jan. 4, 1961.
 4. Alan Moorehead - The White Nile; Dell-uitgave, 3e druk, pag. 216.

5. Mr. P.H. Fromberg - Verspreide geschriften; pag. 766.
6. Petrus Blumberger - De Nationalistische beweging in Nederlands-Indië; pag. 244.
7. Zie: De Pacific - Verzameling opstellen van Dr. G.S.S.J. Ratu Langgi, Moh. H. Thamrin en M. Soetardjo Kartohadikoesomo; 1928 - 1934.
8. Discussie Soedjatmoko en Boejoeng Saleh opgenomen in het „Cultureel nieuws Indonesië”, 1955.
9. R. Bastide - Les religions africaines au Brésil. Presses Universitaires de France 1960, pag. 352.
10. Rolf Italiaander - De nieuwe leiders van Afrika. Uitgave Bruna 1962, pag. 309 - 311.
11. L'O.N.U et le Congo. Chronique de Politique Étrangère. Uitgave: Institute Royal des Relations Internationales, Bruxelles. Vol. XV, pag. 556 - 560.
12. Sir Frederick Jones - The House of Tata. Sixty years of Industrial Development in India. The Asiatic Review, juli 1948.
13. M. J. Herskovits - The Human factor in changing Africa; 1962 pag. 362 vv.
14. Lucy Mair - New Nations; 1963, pag. 109 - 114.
15. Georges Balandier - Afrique Ambigue; 1957, pag. 195.
16. Balandier - t.a.p. pag. 192.
17. Italiaander - t.a.p. pag. 240.
18. Robert Redfield - Peasant Society and Cultures; pag. 70 e.v.
19. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, 4e druk 1947, pag. 518.

Dr. C. L. van Doorn

Voordracht uitgesproken op de algemene ledenvergadering van de V.G.N.,
6 april 1964 te Amersfoort.

Didactica

DE EERSTE DELEN VAN „NOVEM” HERZIEN

Nu zo juist, nadat reeds eerder het eerste deel van Novem, Wereld in wording, herzien was, de herziening van het tweede deel van dit schoolboek tot stand gekomen is, zou ik enkele opmerkingen met betrekking tot deze herzieningen willen maken.

De herziening van het eerste deel was ongetwijfeld een belangrijke zaak voor die gebruikers, die nu al weer vele jaren geleden geestdriftig kennis namen van de doelstellingen der auteurs, endie na enkele jaren met het boek gewerkt te hebben tot de teleurstellende slotsom kwamen, dat het boek als leerboek nagenoeg een mislukking bleek te zijn. Als zo'n teleurgestelde heb ik de

herziening vol verwachting tegemoet gezien en niet te vergeefs!

De uiterlijke vorm

Bij het doorbladeren trof het mij, dat het boek aan overzichtelijkheid gewonnen had. Daartoe draagt zeker ook bij de invoering van cursief schrift voor de verklaringen bij de illustraties (maar waarom is de tekst bij de Griekse bouwstijlen op p. 38 niet cursief?). Moge hier en daar (bv. op p. 23) de „lay-out” niet altijd even geslaagd zijn, als geheel wordt zeker voldaan aan de eis, dat de uiterlijke vorm voor de gebruikers aantrekkelijk moet zijn.

De compositie

Door een drietal wijzigingen in de opzet is het boek tot een hechter geheel geworden:

- het hoofdstuk „Geestelijke leiders” is terecht verdwenen;
- de rangschikking van de hoofdstukken, waarin de overgang van de Oudheid naar de Middeleeuwen wordt behandeld, is logisch geworden;
- oud-Perzië heeft een eigen plaats in het tweede hoofdstuk en daarmee eerherstel gekregen.

Minder geslaagd gebleven is de verdeling van de tekst in grote en kleine letters, zonder dat de auteurs, naar het schijnt, daarvoor een duidelijk criterium hadden. Hetzelfde bezwaar moet gemaakt worden tegen de plaatsing van „kleine” teksten tussen de „grote” óf in het aanhangsel „leesteksten”. Wat het eerste betreft: het is, gezien het uitgangspunt van de auteurs onjuist, dat de informatie in de „kleine” teksten soms zo belangrijk is, dat zonder kennismaking ervan de „grote” onbegrijpelijk zijn (een voorbeeld daarvan is te vinden op p. 24, waar de troebelen na de dood van Salomo pas begrijpelijk worden door de informatie in de „kleine” tekst). - Wat het tweede betreft: het wemelt van „kleine” teksten, die beter een plaats(-je: hier zat, dacht ik, de moeilijkheid) in het aanhangsel hadden kunnen krijgen.

Ik vraag mij af, juist nu de auteurs hun boek ook geschikt hebben willen maken voor concentrischer methoden, of zij niet beter in de „grote” tekst elementaire en voor jeugdiger gebruikers geschikte informatie en in de „kleine” tekst moeilijker en meer voor oudere leerlingen bestemde stof hadden kunnen geven; het is toch eigenlijk bijzonder onbevredigend, dat nergens in de gehele methode een beeld gegeven wordt van bv. de klassieke wijsbegeerte (het derde deel bevat er wel één van het existentialisme!). Een dergelijke opzet zou zeker meer ruimte kosten: die zou kunnen worden verkregen ten koste van de leesteksten, waarvan immers de didactische waarde onduidelijk blijft. En wat dan zou resten aan ruimte voor deze laatste zou beter kunnen worden gebruikt voor de opneming van befaamde documenten: in afwachting van series bronnen-uitgaven voor het VWO!

Enkele details. In hoofdstuk 3 (Griekenland) signaleerde ik een drietal belangrijke wijzigingen:

- Kreta, Mycene en Ionië worden nu behandeld onmiddellijk vóór het „eigenlijke” Griekenland: een oriëntatie op de schoolboekentraditie, die ook

elders bij deze herziening gedurig aan te wijzen valt;
de inleiding over de Griekse stadstaat gaat nu direct vooraf aan de behandeling der afzonderlijke stadstaten;
de verschillende politieke vormen worden nu behandeld in onmiddellijk verband met de geschiedenis van Sparta enz., waardoor deze materie voor de leerlingen minder abstract wordt.

In hoofdstuk 5 (Rome) hebben de auteurs nude behandeling van de „vaderlandse” geschiedenis opgenomen: een wijziging, die meer in overeenstemming is met hun opvattingen over de plaats van deze geschiedenis in het geheel! - Zeer geslaagd is de behandeling van het bestuur te zamen met de oudste geschiedenis in het tekstdeel „van stad tot wereldrijk”. - Door een nieuwe compositie wordt de leerlingen nu tevens duidelijker, dat met Marius en Sulla de overgang naar het principaat begon.

De bouw van hoofdstuk 10 (Islam) is nu sterk verbeterd doordat de auteurs meer dan het geval was de chronologie tot uitgangspunt genomen hebben.

In de hoofdstukken 16 en 18 (Middeleeuwse cultuur, nationale staten) werd de compositie verbeterd door algemene en voor de latere tijden belangrijke informatie in de „grote” tekst op te nemen: de inleiding op p. 135, de Magna Charta (p. 168) en een beschrijving van de Bourgondische centralisatiepolitiek (p. 176).

Minder geslaagd is naar mijn mening de handhaving in „kleine” tekst van de gegevens uit de Griekse mythologie en van de tekst over de „koinè” (pp. 36, 49). Zijn de auteurs niet met mij van oordeel, dat op deze belangrijke zaken ook compositorisch de volle nadruk moest vallen?

De compositie van hoofdstuk 12 (Frankische rijk) laat te wensen over; daarin zie ik nog steeds geen logische gedachtengang: ook de leerlingen zullen die niet zien, en dat is erger! Zou het niet beter zijn om na de uitbreiding van het rijk, die van het christendom en vervolgens de kroning, de betekenis van Karel de Grote, de organisatie van het rijk, de agrarische maatschappij, de herleving van de handel en tenslotte de Karolingische renaissance te behandelen?

Een soortgelijk bezwaar moet ik maken tegen hoofdstuk 17 (Middeleeuwse maatschappij). Het was logischer geweest na de gilden de handelssteden, het verkeer, het geld en de geldhandel te behandelen en daarna pas de burgerlijke kunst (p. 156 ev.).

Stijl

De taal van de oude Novem I was moeilijk, vaak te moeilijk. Dat de auteurs van dit euvel overtuigd geraakt zijn en ernaar gestreefd hebben het te overwinnen, het laat zich gemakkelijk aantonen. Zo is bv. in hoofdstuk 2 (de oude beschavingen) de formulering helderder, scherper geworden (pp. 17-18), veel beter verstaanbaar werd een moeilijk onderwerp als de oude godsdienst in Palestina behandeld (p. 22 ev.). Ook van de naar hun aard moeilijke hoofdstukken 16 (Middeleeuwse cultuur) en 17 (Middeleeuwse maatschappij) werd de taal op succesvolle wijze vereenvoudigd (pp. 135-137, 150).

De herziene behandeling in hoofdstuk 3 (Griekenland), van Sparta, Corinthe, Athene en de verdediging tegen Perzië (pp. 43-44) is een voorbeeld van hoe in dit boek tekstgedeelten konden worden verkort, zonder dat het peil van de informatie werd aangetast.

In hoofdstuk 12 (Frankische rijk) werd het leenstelsel niet alleen korter, maar ook duidelijker behandeld.

Door genoemde en vele andere verkortingen en vereenvoudigingen zijn de auteurs er inderdaad in geslaagd het boek geschikter te maken voor de leerlingen in de onderbouw.

Ik maak echter ernstig bezwaar tegen de aanbidding - nog steeds - van de irritante cocktail van tegenwoordige en verleden tijd: hoeveel rustiger zou het toch zijn consequent de verleden tijd te gebruiken... en voor actualisering is toch meer nodig dan het nerveuze gebruik van het praesens historicum.

Irritanter nog is het royale gebruik van hoofdletters, zodra christelijke zaken aan de orde gesteld worden (bv. op p. 22). In dit vlees-noch-vis verband moet het mij van het hart, dat de auteurs soms zo formuleren, dat het boek bijna onbruikbaar wordt voor het openbaar onderwijs: op p. 91 wordt „werkelijke beschaving” gereserveerd voor de christenheid; op p. 93 wordt meegedeeld, dat de monniken „niet alleen door hun vele gebeden” veel voor de wereld hebben betekend: liever een echt christelijk leerboek dan verborgen predikers!

De omvang van de informatie

Hier en daar werd het feitenmateriaal wat aangevuld, meestal zo, dat het boek meer in overeenstemming werd gebracht met de „feitelijke” traditie in Nederland. Men zie hoofdstuk 3 (Griekenland), waarin het oude, eens te licht bevonden Thebe weer is verschenen (pp. 46-47); hoofdstuk 5 (Rome), waarin de mededelingen met betrekking tot de censuur (p. 60) werden aangevuld, de eerste Punische oorlog wat meer feitelijke inhoud en daardoor meer dynamiek heeft gekregen (p. 67); hoofdstuk 14, waarin Hendrik IV de continuïteit is komen versterken (p. 126). Door deze en andere matige uitbreidingen van het feitenmateriaal is de stof beter leerbaar geworden.

Soms werd de informatie wat ingekrompen. Kennelijk, nu eens, omdat zij niet van belang voor het verhaal was (bv. bij de behandeling van de Myceense beschaving, die duidelijker werd door de eliminatie van de Hethieten en Hyksos), dan weer omdat het aan de orde gestelde het begripsvermogen der gebruikers te boven ging (bv. in hoofdstuk 3, waarin de agrarische kwestie in de 7e eeuw v.C. en hoofdstuk 5, waarin de kwesties van de rechtvaardige oorlog en de Romeinse staatsopvattingen niet langer worden behandeld).

Over het geheel genomen dus nuttige wijzigingen. Het is daarom des te meer jammer, dat nog op heel wat plaatsen gebrekkige of zinledige informatie gehandhaafd bleef of zelfs toegevoegd werd. Zo in hoofdstuk 2 (de oude beschavingen), waarin nu zonder enige zin (immers waar zijn de kenmerken?) de oude indeling van de Egyptische geschiedenis wordt gegeven. Zo in hoofdstuk 3 (Griekenland), waarin de zinledige informatie met betrekking tot de letterkunde (p. 39) bleef gehandhaafd. En wat moet de jeugdige gebruiker doen

met de mededeling: „de steeds groter wordende staatsbevolking had godsdienstige behoeften, waaraan de bestaande zielszorg niet kon voldoen” (p. 149)? En met de mededeling, dat Hendrik II bestuur en rechtspraak aanvulde en vervolmaakte, terwijl elke toelichting achterwege blijft (p. 168)? Een zelfde bezwaar geldt in feite de opmerking, dat Wicliff „allerlei” bezwaren had tegen kerkelijke gebruiken (p. 185).

In al deze gevallen beantwoordt het boek niet aan de m.i. absoluut te stellen voorwaarde, dat een leerboek desnoods zonder hulp van een docent gebruikt kan worden.

De illustraties

Over de illustraties niets dan goeds. De fraaie samenstellingen (pp. 32, 146, 178), de duidelijke opzet de leerlingen te bewegen de illustraties in hun onderling verband te zien (pp. 32 en 49), de vergroting van verschillende afbeeldingen: het zijn even zo vele argumenten voor de stelling, dat moeilijk een ander leerboek te noemen is, waarin illustraties zo zeer geïntegreerd zijn in de methode!

Graag wens ik de auteurs geluk met het behaalde succes!

N. J. Maarsen

* * *

De redactie stelt er prijs op te verklaren, dat zij uitvoerige en gedetailleerde besprekingen van handboeken bijzonder waardevol acht.

* * *

THE WORLD AND THE SCHOOL

De in ons land bekende Atlantische Commissie met haar Onderwijscommissie is internationaal geliëerd aan de Atlantic Treaty Association (ATA) en het daarmee verbonden Atlantic Information Centre for Teachers. Dit laatste centrum is deze winter begonnen met de uitgave van een tijdschrift voor leraren: The World and the School. Het zal jaarlijks met drie nummers van een honderdtal bladzijden verschijnen. Het tijdschrift kan goede diensten verlenen voor de lessen in Geschiedenis, Aardrijkskunde en Staatsinrichting. Het eerste nummer bevat drie hoofdartikelen:

Denmark. Geography and economic Life (24-37),

The Chinese-Russian Dispute (38-60),

War and Peace in Southern Africa (61-96).

De laatste twee artikelen worden besloten met Suggestions for Discussion en Questions for Debate. Ze zijn dus kennelijk bedoeld voor discussies in de klas, een methode waartoe ook onze Reflector zich uitstekend leent. Geen

wonder dat collega C.J. Canters onder de medewerkers aan het tijdschrift wordt genoemd. De artikelen zijn voorzien van een vrij uitvoerige bibliografie. Aan de hoofdartikelen gaat een overzicht van het laatste halfjaar 1963 vooraf: The Way of the World July - October 1963 (7 - 14) en een aantal inlichtingen over uitwisseling van leraren en leerlingen: Educational Exchanges (20 - 21). Een aantal lerarenconferenties wordt vermeld: News of Teachers' Conferences (22 - 23). Van meer belang is misschien nog het overzicht van hetgeen er in verschillende landen op het terrein van het onderwijs in contemporaine geschiedenis aan de hand is: Tools for the Teacher's Trade. Some Notes on Methods, Literature and Teaching Aids (15 - 19).

Een verantwoord oordeel over het tijdschrift kan men zich pas vormen wanneer het langer verschijnt. Het begin van The World and the School is echter beslist veelbelovend. Het lijkt wel een aanwinst voor de docentenbibliotheek. Het is te bestellen bij de Atlantische Commissie, Nassau Zuilensteinstraat 9, 's-Gravenhage; tegen een abonnementsprijs van f 10.-. Er bestaat een Engelse en een Franse editie.

P.A.M. Geurts, O.F.M.

* * *

JACKDAWS. A collection of contemporary documents compiled and edited by John Langdon-Daires. Jonathan Cape, Ltd., London.

Het Engelse taalgebied biedt vaak ruime verspreidingsmogelijkheden voor uitgaven, die in ons land veelal niet rendabel zijn. Zo zal het vermoedelijk ook zijn met een soortgelijke uitgave als de „Jackdaws” van de uitgeverij Jonathan Cape te London. „Jackdaws” zijn mappen met een verzameling facsimiles van documenten, afbeeldingen en kaarten betreffende een hoogtepunt van historisch gebeuren. Hierbij gevoegd zijn een aantal „broadsheets” met een verklarende tekst, zeer uitvoerig, zowel in het onderwerp het algemeen behandelend als ook de voorgeschiedenis en tal van belangwekkende bijzonderheden.

De bedoeling van deze uitgave is tweeledig: enerzijds illustratie- en voorbereidingsmateriaal voor de leraar, anderzijds een „doe geschiedenis zelf” methode voor de leerlingen van middelbare scholen.

Gezien de tweede bedoeling van deze uitgave zullen velen geneigd zijn zich af te vragen of het voor een leraar niet te weinig diepgaand is. Deze vrees is ongegrond. Zowel voor de pas beginnende als voor de in het vak doorknede leraar bieden deze mappen vele mogelijkheden.

De waarde van deze uitgave zal voor de geroutineerde leraar vooral liggen in de kaarten, afbeeldingen en documenten, anders vaak moeilijk bijeen te krijgen. Bovendien zijn de kaarten e.d. van een zodanig formaat en stevigheid dat ze zich heel wel lenen om voor de klas getoond te worden of op te hangen aan een „prik-bord”.

Daarnaast bieden deze uitgaven de pas beginnende leraar veel. In de tekst

zal hij de stof kunnen vinden, waarmee hij het verhaal voor de klas zal kunnen opbouwen. Zobevochten deze „broadsheets” vaak suggesties voor aanknopingspunten met vergelijkbare situaties in de eigen tijd. De anecdotes bieden gelegenheid de les verder te verlevendigen. Elke „broadsheet” bevat aan het einde een aantal vragen, die hij in de les of in het overhoren kan verwerken. Hoewel deze „Jackdaws” zijn gericht op Engelse leerlingen, worden er toch vaak algemene onderwerpen in behandeld, die ook voor de Nederlandse geschiedenisleraar van belang kunnen zijn. Het ligt in de bedoeling van de uitgever het gehele terrein van Stonehenge tot de U.N.O. te behandelen. De kwaliteit van het illustratiemateriaal is verrassend goed. De teksten zijn zeer duidelijk geschreven en geven veel informatie. De prijs zal plm. f 5.- bedragen.

Verschenen zijn reeds: Trafalgar, Fire of London, Columbus Shaftesbury, Young Shakespeare, Armada.

Nog te verschijnen o.a.: Joan of Arc, Slave Trade, Crimean War, Crusades, Waterloo, Suffragettes, United Nations.

J. van Goor,
verbonden aan het Instituut
voor Geschiedenis, Groningen

Actualia

VERGELIJKENDERWIJS GESPROKEN...

In een sportrubriek schreef de Nieuwe Rotterdamse Courant van 29 juni j.l. over zwembaden aangelegd bij lagere scholen. Het slot luidde aldus:

„Het kunnen zwemmen of zich ten minste vrij in het water kunnen bewegen van zo jong mogelijke mensen en jonge mensen is tenminste evenzeer een volksbelang als de vermenigvuldiging van de tafel van drieëndertig en de foutloze vermelding van het jaartal van de slag bij Nieuwpoort, die we nu overigens al weer eeuwen achter de rug hebben”.

G.

* * *

Wanneer men wenst dat in de leraar de didacticus de wetenschappelijke werker niet volledig verdringt, of andersom, dient zo spoedig mogelijk een einde te komen aan de op hem door middel van de „volledige betrekking” gepleegde roofoverval.

Dr. F.G. van der Poll. Benito Mussolini. Stelling XIII.

* * *

LIEFDE TOT DE POLEMIEK

In Postillen over kerk en maatschappij in de vijftiende en zestiende eeuw (Nijmegen 1964) door leerlingen en collegae aan prof. Dr. R. R. Post aangeboden, schrijft prof. Dr. L. J. Rogier een biografie van zijn scheidende collega. Onder vele snedige opmerkingen valt de volgende op:

„Een herontdekker van de Nederlandse middeleeuwen werd de jurist Samuel Muller Fzn (1848 - 1922), tientallen jaren lang archivaris van stad en provincie Utrecht, een dubbele kwaliteit, waarin hij, naar de overlevering wil, aan zich zelf brieven placht te schrijven tot instandhouding van traditionele controversen”.

G.

* * *

KANSEN VOOR EEN NIEUW LEERPLAN GESCHIEDENIS

Het lid van de Tweede Kamer voor de P.v.d.A. de heer Tans heeft op 29 april j.l. de volgende vragen tot de Minister van O.K. en W. gericht:

1. Heeft de Minister kennis genomen van de feiten, die de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie onlangs op de jaarlijkse Twentse Onderwijzersdag in Hengelo aan het licht heeft gebracht over de inhoud van voor schoolgebruik bestemde geschiedenisboeken?
2. Is de Minister niet van oordeel, dat het in het belang van het onderwijs op zijn weg ligt om te bevorderen, dat ook aan de eigentijdse historie op de scholen grote aandacht wordt besteed en dat de schoolboeken aan dit streven worden aangepast?
3. Zo ja, wil de Minister dan nagaan welke initiatieven hiertoe door hem genomen kunnen worden, c.q. van hem mogen worden verwacht?

Staatssecretaris Grosheide heeft 2 juni daarop als volgt geantwoord:

1. De ondergetekende heeft uit berichten in de pers kennis genomen van op de onlangs gehouden Twentse Onderwijzersdag in Hengelo door de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie gedane mededelingen over de inhoud van voor schoolgebruik bestemde geschiedenisboeken.
2. Ook aan de eigentijdse geschiedenis dient naar het oordeel van de ondergetekende op de scholen de nodige aandacht te worden besteed. Hij zal daarom, voor zover dit in zijn vermogen ligt, bevorderen, dat dit ook metterdaad geschiedt. Op de inhoud van de schoolboeken kan hij echter geen direkte invloed uitoefenen.
Slechts is indirecte beïnvloeding van die inhoud mogelijk, bijvoorbeeld via leerplan of examenprogramma, terwijl ook op de keuze van de school-

boeken, behoudens voor wat de Rijksscholen betreft, slechts indirecte invloed kan worden uitgeoefend.

3. De ondergetekende wil gaarne overwegen welke maatregelen door hem kunnen worden genomen en met name wil hij nagaan, of en in hoeverre door aanvulling van de voorschriften betreffende de inrichting van het onderwijs en/of de examenprogramma's een waarborg kan worden verkregen, dat het onderwijs in de eigentijdse geschiedenis tot zijn recht komt.

G.

* * *

AMERICAN NEWSLETTER

De voorlichtingsdienst van de Amerikaanse ambassade in ons land publiceert sinds oktober van dit jaar een Newsletter, waarin onderwerpen van actuele betekenis aan de orde zullen worden gesteld: „subjects of current interest”. Het eerste nummer dat 45 bladzijden telt, behandelt: The Presidency, The Civil Rights Act of 1964 en The Contemporary American Short Story. De eerste twee onderwerpen zijn zeker ook voor de geschiedenisleraar van betekenis. Geïnteresseerden kunnen zich op deze publicatie abonneren bij het volgende adres: U.S. Information Service, 2 Korte Voorhout, 's-Gravenhage.

G.

* * *

CAVEANT... II

Gezien de actualiteit van CAVEANT... in Kleio, Jrg. 5, no. 1, pag. 22, zij het me vergund hierbij enig commentaar te geven. We moeten bedenken, dat het vak Maatschappijleer geen enkele omschreven bevoegdheid vereist. Op één schooltype bestaat dit vak al jaren, zij het onder een enigszins andere naam. Vanwege de niet omschreven eisen van bevoegdheid kan iedereen dit vak geven. Ook kan iedere leraar hiervan de inhoud ombuigen naar zijn eigen belangstelling en weten, hoe beperkt dit laatste ook mag zijn.

De leerboeken die voor dit vak tot nu toe zijn verschenen schommelen in hun totaalbeeld tussen sociologie en journalistiek. Vooral in dit laatste zijn zij voor iedereen bruikbaar, en zij liegen er niet om. Of dit wijst op wording van dit vak of op een reeds aanwezige verworping laat ik in het midden. Mogelijk ook wijst het nergens op, omdat de gerichtheid van het vak nog te onbepaald is. Waarom wil men eigenlijk het vak Maatschappijleer? Is dit misschien omdat de geschiedenisleraren met hun stof te veel in het verleden zijn blijven steken, of omdat zij bij de contemporaine geschiedenis de eigen Nederlandse geschiedenis hebben verwaarloosd? Ligt hierin misschien de oorzaak van de tendens tot dissociatie van Maatschappijleer en Geschiedenis?

Hoe dan ook, wil men de leerlingen een inzicht geven in onze huidige maatschappij, dan zal dit niet kunnen zonder hen de historische groei en de vormende historische krachten voor te dragen; vooral deze laatste immers bepalen niet alleen het huidige beeld ervan, maar ook de beweging en de verdere ontwikkeling erin. Men kan in deze de historicus niet zonder meer passeren, wil men de leerlingen geen stenen voor brood geven.

Dit naar aanleiding van de eerste zin van Caveant...

Nu over de tendens naar incorporatie van Geschiedenis bij andere vakken.

Het is een feit, dat meerdere vormen van hoger onderwijs in een beperkt programma zo'n overlading hebben, dat er meerdere algemeen vormende vakken wegvallen. Verontrustend is dit niet. Wat me wel verontrust is de motivering zoals zij in Caveant voorkomt. Ik haal aan:

„Dit wil niet zeggen dat de commissie aan de historische aspecten van onze maatschappij geen betekenis zou toekennen. De historische aspecten kunnen echter, in een zinvol verband, behandeld worden bij andere onderdelen van de leerstof, zoals de literatuur en de economie”.

We mogen veronderstellen dat de commissie werkelijk de opzet heeft gehad iets verantwoordts te zeggen en dat zij zich tot oordelen bevoegd achtte.

Het spraakgebruik wil, dat we onder de historische aspecten van onze maatschappij verstaan: de wording van onze huidige samenleving. Is dit niet het geval, dan geven we een nadere precisering. Dit ter verduidelijking.

Uit het zinvol verband, waarover het rapport spreekt, blijkt, dat expliciete behandeling van de groei van onze tegenwoordige samenleving is uitgesloten. Hier blijft het evenwel niet bij, want: wat is het zinvolle verband? De tweeledigheid van volkomen onverwante grootheden!!

Of en hoe men uit dit onzinnige zinvol verband tot een verantwoord beeld van de historische aspecten van onze maatschappij kan of wil komen schijnt door de commissie niet als probleem te zijn gezien. Dit smaakt me naar beunhazerij. Nogmaals: de commissie zal haar rapport wel in alle ernst hebben opgesteld. Zal het ook ernstig genomen worden?

Caveant...

M. J. C. Hendriks

* * *

INTERNATIONALE SPECTATOR

Oosteuropese serie, jaargang I, no. 2; april 1964.

Na de introductie van de serie bij gelegenheid van haar verschijnen kan ditmaal volstaan worden met een korte aanduiding van en kritiek op de zakelijke inhoud van de tweede aflevering. Als geheel gaat deze mank aan hetzelfde euvel, dat ik t. a. v. de eerste heb gesignaleerd. Het prijzenswaardige streven om „heet van de naald” informaties te verstrekken - en in dit opzicht komt de lezer ruimschoots aan zijn trekken - leidt hier en daar tot oppervlakkigheid in de konklusies, tot een zekere rommeligheid in de opbouw en slordigheid in

het taalgebruik.

Helaas lijdt aan deze euvelen het meest het artikel van H. Hendrikse over het aktuele vraagstuk van „Het nationalistisch kommunisme der Roemenen”. De strekking van het artikel laat zich uit de titel aflezen. Een opmerkelijke konklusie lijkt mij, dat de recente reis van een Roemeense delegatie naar Peking niet gezien moet worden als een blijk van partij kiezen voor Peking in het ideologisch geschil met Moskou, maar eenvoudigweg als een demonstratie van de onafhankelijkheidsdrang t.o.v. de Sowjet-Unie.

Het langste, voor de docent belangrijkste en - al is het ook niet vrij van bovengenoemde tekortkomingen - lezenswaardigste artikel is weer van de hand van Drs. M. J. Broekmeijer. Het behandelt de „Ontwikkelingen op het gebied van godsdienst-politiek, onderwijs, literatuur en literaire politiek in de Sowjet-Unie sinds juli 1963”. Br. signaleert een door partijteoreticus Iljitsjow gestimuleerde verheviging in de antireligieuze campagne en - merkwaardig, want met het vorige niet in overeenstemming lijkende - een vrij plotselinge beëindiging van de aktie tegen de schrijvers. Het laatste ziet hij samenhangen met de machtsverhouding binnen de partij, vooral met het uitrangeren van de dogmatische Kozlow door de liberalere Chroesjtsjow.

De rest van de inhoud is van minder direkt belang voor de docent. Toch wil ik niet nalaten een behartenswaardige opmerking van prof. K. v. h. Reve te vermelden, die in zijn artikel „Sovietica” (de naam van een door Bochenski geredigeerde serie monografieën, welke v. h. R. onder de aandacht wil brengen) wijst op de noodzaak om het huidige Russische kommunisme niet alleen te bestuderen vanuit de „kerkvaders”, Marx, Engels en Lenin, maar vooral vanuit hetgeen de Russische handboeken en publikaties zelf op dit moment dekreteren.

G. A. J. Giezeman

Het onderstaande houdt verband met de polemiek gevoerd naar aanleiding van een bespreking van het boek „Van Oermens tot Wereldburger”, Kleio no. 2, blz. 65-73 en de opmerkingen gemaakt door Drs. H. J. Nannen in Kleio no. 2, blz. 78.

Red.

KRITIEK EN STELLINGNAME

Het was te begrijpen, dat er een algemene opmerking over het wezen van de kritiek volgde, na de felle discussie, die de collega's Bouman en Fontaine in het april-nummer van Kleio (5e jrg. no. 2) hebben gevoerd. Het komt me echter voor, dat collega Nannen in zijn korte beschouwing over het begrip kritiek een belangrijk element heeft vergeten. En het was juist dit element, dat collega Bouman het recht gaf te reageren, zoals hij reageerde. Wanneer collega Fontaine in zijn boek schrijft: „Van 1922 tot 1935 zag niemand een

bijzonder gevaar in Italië", dan is het onmogelijk om hier nog nuchter analyserend te werk te gaan. Een dergelijke opmerking is niet voor discussie vatbaar. Met deze opmerking heeft de schrijver politiek stelling genomen. Hij schakelt namelijk met het woordje niemand in één keer socialisten, communisten, liberalen, enz. uit, die van 1922 tot 1935 aan den lijve hadden ondervonden wat voor bijzonder gevaar het Italië van Mussolini was. Collega Fontaine accentueert zijn politieke stellingname nog eens als hij zegt: „Mussolini bleek niet zo ongevaarlijk als men gedacht had". Ook hier weer worden alle politieke en levensbeschouwelijke tegenstanders van Mussolini, tegenstanders dus van het fascisme, weggewerkt onder het alomvattende men.

Wanneer een schrijver dit poneert, dan is geen kritiek meer mogelijk, dan kan er alleen maar van stellingname worden gesproken. Natuurlijk heeft collega Fontaine het volste recht zijn mening over het Italië van Mussolini te hebben en te verkondigen. Maar wanneer hij zijn mening verkondigt, dan lokt hij een politieke en levensbeschouwelijke discussie uit. Daar is dan niet aan te ontkomen. Dit element was m.i. in het artikel van collega Nannen over „kritiek" niet ter sprake gekomen.

Er kan bepaald niet meer over een wetenschappelijke dialoog gesproken worden, zoals collega Fontaine nog graag wil, wanneer men zelf op een zodanige wijze eigen politieke opvattingen etaleert. Er is dan alleen nog maar politieke strijd mogelijk. Collega Fontaine heeft deze uitgelokt. Dat is helemaal niet erg, integendeel.

Uit de discussie blijkt in de eerste plaats, dat kritiek, zoals Potgieter die uitoefende, niet meer in alle situaties mogelijk of zelfs gewenst is. En verder blijkt hoe moeilijk de contemporaine geschiedenis is te onderwijzen, omdat ze zo nauw met de huidige politieke constellatie verweven is.

J.S.Wijne

Het april-nummer van Kleio bevat nogal wat kritiek. In de eerste plaats normale. Hiermee bedoel ik de puntige recensie van K. F. Bouman over Fontaine's 4B. Mogelijk wat scherp uitgevallen, maar is dat erg? Het present-exemplaar zal mij t.z.t. wel duidelijk maken, of het ook té scherp was. Ik voel me nl. oud en wijs genoeg om dat zelf te bepalen. Daarvoor heb ik de apologie van de auteur niet nodig. En zoben ik dan beland bij een stukje abnormale kritiek. Inderdaad is het een goede gewoonte, dat een auteur niet reageert op recensies over zijn werk, zoals Fontaine zelf terecht zegt. Ik vind het dan ook hoogst irritant en bedillerig, dat hij het tóch doet. Hij heeft er bij mij het tegendeel van wat hij zich waarschijnlijk heeft voorgesteld, mee bereikt.

Het zal Bouman zeker niet moeilijk vallen de kritiek op punt 7, waarin Fontaine gebrek aan objectiviteit wordt verweten, te ontzenuwen. Te insinueren, dat Bouman beweert, dat Fontaine sympathie voor Franco zou koesteren, lijkt bijna unfair. De feitelijke onjuistheden in Fontaine's teksten, geciteerd door Bouman, worden er niet minder onjuist om. Ik wil nog wel wat verder

gaandan Bouman. Fontaine's opmerking over de Internationale Brigade is niet alleen maar een leugen, doch kan bovendien als uiterst kwetsend beschouwd worden voor landgenoten, die in die Brigade meegevochten hebben tegen het Nazisme en vóór de democratie. Laat de redactie Bouman een verweer toestaan, hij heeft als recensent recht op het laatste woord! Daarna moet auteurs nooit meer de gelegenheid gegeven worden te reageren op kritieken in Kleio. Van de abnormale kritiek nu naar de schoolmeesterachtige. Dank zij meester Nannen weet ik eindelijk wat kritiek is en met mij, neem ik aan, de, na lezing van Nannen's stukje, beschaamde Bouman, of is Nannen's wijze vermaning niet aan hem gericht? Indien wel, waarom dan niet man en paard genoemd? In elk geval, laat een ieder, die zich tot kritieken voor Kleio zet, in 't vervolg eerst Nannen's richtlijnen raadplegen (Kleio 5e jrg. no. 2, blz. 78), zodat men wete, hoever men gaan kan! Maar nu in ernst. Ik hoop werkelijk, dat ik spoken zie, wanneer ik in de plaatsing van Fontaine's repliek en Nannen's richtwijzer voor kritieken een prelude op zekere vrijheidsbeperkende gestes van redaktiezijde meen te moeten onderkennen.

G. J. Erdsieck

U ziet spoken. Discussie gesloten.

Red.

Boekbespreking

Arno Piechorowski - Der Untergang der jüdischen Gemeinde Nordhorn
Herausgegeben vom Arbeitskreis für Heimatgeschichte Nordhorn, 80 pag.,
linnen f 6,50, paperback f 4,90, N.V. Uitgeverij „Stabo“ Groningen, 1964.
Nog bestaan verschillende denkvormen van het Nationaal-Socialisme. Ook nu
is een menswaardig bestaandientengevolge niet verzekerd. Het gevaar schuilt
niet alleen bij neo-nazistische organisaties, maar ook bij heel veel andere
groepen en individuen, omdat „wij wel vergeten, maar ons denken niet ver-
anderd hebben“. Veel stereotype uitdrukkingen als „de Jood“ en „het joodse
ras“ zijn met een bepaalde inhoud geladen en niet herzien. Het is de taak van
de leraar de jeugd, voor wie het Nationaal-Socialisme een ver verleden is en
die geen schuld draagt aan de onmenselijkheid van die jaren, de gevolgen van
de terreur én van passiviteit en lafheid te laten zien. Hij dient haar een maat-
staf bij te brengen van goed en slecht, van waar en vals, en zo bij te dragen
tot de vorming van eerlijke en tolerante mensen. Pas dan kunnen welzijn en
geluk voor iedere mens weggelegd zijn.

Uit bovenstaande blijkt waarom en voor wie Piechorowski geschreven heeft.
Hij wil aan de hand van een summiere, maar op tal van plaatsen aangrijpende,
beschrijving van ontstaan, positie en lotgevallen van de kleine Nordhornse

Joodse gemeenschap thans levende stad- en leeftijdgenoten duidelijk maken, dat de tegen de Joden ingebrachte beschuldigingen geen grond hadden, dat de theoretische basis van de Jodenhaat absurd was, dat het gros van de bevolking passief bleef tegenover de onmenselijke behandeling die de Joden moesten ondergaan en dat dus niet alleen een bepaald systeem, maar ook uit lafheid voortkomende passiviteit en goedgelovigheid verantwoordelijk zijn voor wat in het Derde Rijk gebeurd is. Het boekje heeft een dubbele betekenis doordat auteur het vermaan aan de levenden richt door de slachtoffers vande terreur op hun lijdensweg te volgen en daarmee een „in piam memoriam” schrijft aan hen die zo gewetenloos en liefdeloos bejegend zijn. Dit maakt dat zijn werk geen requisitoir geworden is, maar een verbijsterd en teleurgesteld, doch steeds beheerst, pleiter voor de menselijkheid de gelegenheid biedt zijn pleidooi te houden.

Het boekje omvat meer dan de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nordhorn gedurende de jaren van het Hitler-regiem. Het behandelt in het eerste hoofdstuk de vestiging en vervolging van de Joden in Europa en in Pruisen, bespreekt de uitzonderingswetgeving van het graafschap Bentheim en in Hannover en stelt vast dat 1848 voor de Duitse Joden van grote betekenis was, omdat toende vrijheid eindelijk verkregen werd. In een tweede hoofdstuk wijst schrijver erop dat in de Nordhornse gemeenschap geen spanningen bestonden tussen Joden en niet-Joden, dat de Joden zich niet afzonderden, maar sociaal volkomen ingegroeid waren in de burgerij, deel namen aan het verenigingsleven van die plaats en niet gehinderd werden in hun religieuze bijeenkomsten. Opvallend is wel de zin, dat de gesignaleerde tolerantie niet voortkwam uit geesteshouding, maar uit lethargie. Dat woord lijkt me wat te zwaar en tendentieus. Moet het de latere onverschilligheid verklaren of nog zwaardere „bewijzen” leveren? Een beschuldiging ligt er wel in. In hoofdstuk III wordt herhaaldelijk gezegd, dat in Nordhorn geen sprake was van anti-semitisme, anders dan door de NSDAP georganiseerd, maar herhaaldelijk ook wordt gewezen op de passiviteit van de bevolking, op het ontbreken van weerstand tegen rechtsongelijkheid. Moet niet eerder „machteloosheid” en „verrassing” tegenover het onbehouden optreden van WA-afdelingen als verklaringsgrond worden aangevoerd, of „vertrouwen” op Hitler, „der Retter”, van wie men in 1933 nog alles verwachtte? Dat de Nordhornse bevolking de Joden niet ogenblikkelijk in de steek liet wordt overigens ook door auteur toegegeven als hij verklaart, dat ondanks het verbod om te winkelen in Joodse zaken op straffe van „photographiert werden” toch veel mensen bleven komen. Als ook in Nordhorn de terreurorganisaties de straat gaan beheersen, dreigementen richten tot de bevolking, de hetze in pers, radio en andere media begint, de rechtspraak partijdig gaat worden ende overheid onbetrouwbaar, dan ontstaat daar een zelfde onmogelijkheid tot verzet als in Nederland sinds 1941.

Het derde hoofdstuk geeft een zeer goede psychologische verklaring van de Jodenhaat van het Nationaal-Socialisme, een uitstekende weerlegging van de „rassenleer”, een indringende bespreking van de 402 uitzonderingswetten die

in 1938 bestonden, waardoor de Joden op alle gebied volkomen uitgeschakeld waren, ondanks de ook door Hitler bezworen constitutie van Weimar. Vooral de inleveringsplicht voor allerlei artikelen, de arisering van de vermogens en de bedrijven, de scheiding van het volk, de pogroms sinds de moord op Von Rath te Parijs door de poolse Jood Grynspan. De schrijnende gevolgen van deze vervolging voor de kinderen worden uitvoerig besproken. Zij zijn na 1938 uit de scholen gebannen, aanvankelijk in Nederland ondergebracht, maar alle op 3 na omgekomen! Aan de verwoesting van de synagoge, de vernieling van de zakenpanden en woonhuizen, de wegvoering van de mannen deden Nordhorners mee, zonen uit gezeten families, die blindelings gehoorzaamden aan bevelen, omdat ze uit hun eigen milieu geen vorming hadden meegekregen en daardoor een gemakkelijk beïnvloedbare prooi waren voor de propaganda van de partij. Zonder bestaansmiddelen stond alleen nog de uitwijking open. Veel Nordhornse Joden vluchtten naar Nederland. Wie het niet deed is in 1941 opgepakt en naar Polen gebracht om daar zijn pinde te vinden. Ook de uitgeweken Joden ontgingen hun lot niet. Na eerst met liefde opgenomen en verzorgd te zijn en na mei 1940 met levensgevaar voor hun beschermers verborgen, hebben ook zij de reis naar het oosten moeten maken. Piechorowski prijst de Nederlanders om hun ware humanitaire geest, geboren uit een lange traditie van vrijheid en verdraagzaamheid. Hij acht de Nederlanders hoger dan de Duitsers, omdat zij wel tot verzet zijn gekomen tegen de anti-Joodse maatregelen en betreurt het dat desondanks ook de meeste Nederlandse Joden zijn omgekomen. „Hun moordenaars leven onder ons”.

Het boekje is m.i. bijzonder geschikt om de jeugd te confronteren met de gruwelen en misdaden van het Nationaal-Socialisme, haar te brengen tot een kritische beschouwing en veroordeling van zijn theorieën en haar zo te leiden tot aanvaarding van eigen verantwoordelijkheid tegenover ieder mens.

Schwiebbe

* * *

Anne Wadman - De Smeerlappen, Zwarte Beertjes nr. 755, f 1,75.

Johan Winkler's wens is in vervulling gegaan: De Smaerlappen zijn De Smeerlappen geworden. Voor de niet-Friezen onder ons: het verhaal is uit het fries vertaald. De smeerlappen zijn de mannen, die 't op de eer van (gekke?) Eeltje hebben voorzien. Zoals dat meer gaat met dit soort verhalen, 't roept de voor- en tegenstanders in het geweer. Waarom deze roman aan Kleio ter bespreking werd toegezonden, is me niet recht duidelijk. Ik mag niet vergeten de naam van de vertaler te noemen. Hij heet Sjoerd Spanninga.

W. in 't Veld

* * *

H.J. Friedericy - De laatste generaal

Querido's Uitgeverij (Salamander-reeks), Amsterdam, 1964.

Deze roman, oorspronkelijk (in 1947) verschenen onder de titel „Bontorio, de laatste generaal” (de schrijver noemde zich toen H.J. Merlijn), is een van de laatste romans over Indië die de Nederlandse letterkunde heeft voortgebracht. De hoofdpersoon is de vorst van Bontorihoe (de Nederlanders noemden hem Bontorio of Bonte Rio), vazal van de vorst van Boni (Celebes), wiens lotgevallen tussen de jaren 1870 en 1906 worden beschreven. Het is dus een historische roman, een van de weinige historische romans met Indië als onderwerp en wel een van het zuiverste soort: waarin de historie geen geweld wordt aangedaan en geschreven zonder bepaalde politieke opzet, zonder sentiment of rancune. De schrijver, die 18 jaar het Nederlands-Indische bestuur diende en promoveerde op De standen bij de Boeginezen en Makasaren, heeft met kennelijk wetenschappelijke zin zijn verhaal geschreven. Toch is De laatste generaal ook een goede roman geworden, sober van taalgebruik maar sfeervol en evenwichtig van compositie, met een enkele zeer spannende passage en een verrassend slot.

Vanzelfsprekend zal de historicus de roman van Friedericy met een speciaal (d.w.z. historisch) gerichte belangstelling lezen. Het zijn vooral de maatschappelijke toestanden in het oude Boni en de verhouding tot het Nederlandse gouvernement die hem interesseren. Natuurlijk ook de beschrijving van de Nederlandse actie in 1905/'06 (onder kolonel Van Loenen), waarmee het boek eindigt. Bij zijn lectuur krijgt hij ongetwijfeld een goed beeld van het leven van de Bonese adel, die zich, op kosten van het volk, vermaakt met vechten, jagen, drinken en dobbelen en aan het hof zelfs tot een zekere decadentie (opium!) is vervallen. Belangwekkend voor hem zijn verder (vooral als hij etnologische interesse heeft) beschrijvingen van huwelijksfeesten (o.a. een kinderhuwelijk), godsdienstige plechtigheden (de verering van aradjangs of rijkssieraden nam in het officiëel Mohammedaanse Boni nog steeds een grote plaats in), een oorlog tussen Boni en Wadjo en een hertenjacht in Bontorihoe ter ere van het bezoek van de Aroempone (de vorst van Boni).

Enige keren komt de verhouding tot de Nederlanders (de „Kompani”) aan de orde. Vermeldenswaard is de beschrijving die een jonge Boeginees van de „Hollanders” geeft op een vraag van zijn vriend of het echte mensen zijn: „Ja, maar anders dan wij. Zij zijn wit van huid, zij hebben vreemde, vaak blauwe ogen en geen haar. De meesten zijn groot en ze bewegen zich raar. Dat komt, omdat ze schoenen, schoenen van dik leer, dikwijls met ijzer er onder, dragen. Ze hebben ook gekke neuzen, grote, uitstekende neuzen en ze praten hard”. Ontzag boezemden onze voorvaders in het koloniale tijdperk zeker niet indoor hun uiterlijk voorkomen! De „Hollanders” worden eigenlijk door allen gehaat en geminacht; het zijn immers vreemdelingen die een voortdurende bedreiging voor de vrijheid vormen (met name voor die van de vorsten). „Wat willen deze Hollanders in dit land”, laat de schrijver de oude vorst van Boni uitroepen, „met hun zware schoenen en hun ransels aan hun logge karbouwelijven! We horen ze op tien paal afstand aankomen, is het niet

door het rumoer, dat ze maken met al wat ze bij zich dragen, dan is het door het schreeuwen en vloeken dat ze doen”.

In 1905 willen de meesten verzet tot het uiterste, slechts enkelen, de macht van „de Grote Heer in Bogor” kennend, zijn voorstanders van een politiek van toegeven aan de Nederlandse eisen, inhoudende het nakomen van de sinds jaren bestaande contractuele verplichtingen (gesteld terwille van de rust en orde in de gebieden die reeds onder Nederlands gezag stonden). Nadat een ultimatum is afgewezen, landen de Nederlandse troepen. Na een aanvankelijk succes stort weldra de verdediging ineen. De koning van Boni vlucht na het bombardement van zijn hoofdstad en zijn kraton wordt bezet. Bontorio, de opperbevelhebber van het Bonese leger, weet nog een jaar lang de afdeling die met zijn gevangenneming is belast te ontwijken. Dan geeft ook „de laatste generaal” zich gewonnen.

H.A.v. Vessem

* * *

H.J.Brinkman - Zuidafrikaans samenleven

Heijnes Tsz., Zaandijk, 1964, f 4, 90.

In kort bestek behandelt dit werkje het ontstaan van het Zuidafrikaanse rassenvraagstuk en de uitgroei ervan in de apartheidspolitiek.

De schrijver is in de aanbieding van de stof behoorlijk objectief, evenwel niet in de keuze ervan. Hij getuigt van dit laatste in zijn voorwoord en de bevestiging hiervan vinden we in het Ten Geleide van de voorzitter van de commissie ten dienste van de culturele betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Waar de titel echter spreekt over samenleven, verwacht men meer dan een eenzijdige beschouwing.

De schrijver maakt ons duidelijk, dat de bedrivers van de apartheidspolitiek in nood verkeren door de angst en de zorg om de zelfhandhaving, en dit waarlijk niet in goedkope journalistiek. Maar als men het over samenleven heeft, verwacht men in deze kwestie ook een beschouwing over de houding van de Bantu tegenover deze politiek en een motivering ervan.

Ook ontbreekt een gelijkwaardige bespreking over de apartheid zoals deze leeft onder de Zuid-Afrikanen die geen aanhangers zijn van de geformuleerde apartheidspolitiek. Zij vormen toch ook een belangrijke groep in de Zuidafrikaanse samenleving. Bovendien is bij hen de zorg groter, omdat zij deze politiek nog als extra morele belasting hebben, zeker als zij in het Parlement de meerderheid zouden krijgen.

Eveneens mis ik, afgezien dan van een korte verwijzing naar de Nederduits Gereformeerde Kerk, de standpunten en vooral de sociale praktijken van de andere Kerken, en met name die van de niet nationaal georiënteerde Katholieke Kerk. De houding van de regering hiertegenover grijpt immers ook in de samenleving in. Met dit alles zou het werkje omvangrijker worden, maar ook zinvoller.

Om kennis te nemen van de groei van het vraagstuk en van de apartheids-politiek op zich is het boekje werkelijk aan te bevelen. Ook om statistisch materiaal en andere gegevens te hebben voor een bespreking of voor eigen verwerking.

M. J. C. Hendriks

* * *

Ars longa, Kunstbegrippen door Dr. J. H. J. Willems, 4e druk.

Uitgave J. B. Wolters, 1963, f 6,90.

In deze zeer verzorgde uitgave wordt een overzicht gegeven van een aantal kunstbegrippen, waarmee leraar en leerling én de kunstliefhebber regelmatig geconfronteerd worden. In zijn doelstelling is de schrijver in vele opzichten uitstekend geslaagd: de begrippen worden helder gedefinieerd, terwijl vele uitstekende foto's het besprokene illustreren. In zijn voorbericht merkt de auteur op, dat het niet de bedoeling is geweest een kunstgeschiedenis in kort bestek te schrijven of een uitputtende behandeling te geven van een aantal kunstvormen, maar dat er veeleer sprake is van een inleiding.

In vele onderwerpen kunnen wij deze opvatting billijken, maar er zijn toch enige hoofdstukken waarin we het betreuen, dat de schrijver niet verder is gegaan dan het geven van definities.

We hadden de voorkeur gegeven aan een diepgaander bespreking, met de bedoeling werkelijk inzicht te geven in de ontwikkelingsgang van een kunstvorm en daardoor een basis te leggen voor het genieten van een kunstwerk.

In het volgende willen wij enkele voorbeelden geven van hoofdstukken, die naar onze mening een grondiger behandeling verdiend hadden. Uiteraard is deze keuze subjectief en we begrijpen dat het voor de schrijver zeer moeilijk was - gezien de omvang van de stof - iedere ingewijde in elke kunstvorm te bevredigen.

In hoofdstuk 6 behandelt de schrijver bij de bouwkunst de verschillende mogelijkheden van afdekking van ruimten, maar hij verzuimt deze kennis voldoende te plaatsen in het verband van de ontwikkeling der kerkstijlen. Hoeveel meer zouden de aangebrachte begrippen zijn gaan leven voor de lezer, wanneer vermeld was, dat de oud-christelijke kerk afstamt van het Romeinse handels- en gerechtsgebouw de basilica, die voor kerkelijk gebruik werd uitgebreid en ingericht. Zeer instructief ware hier een schets geweest van een dergelijke markthal (het hoeft niet altijd een dure foto te zijn) of een afbeelding van een oud-christelijke kerk zoals bijv. de oude St. Pieter te Rome.

Het interessante feit, dat de Romeinen naast het tongewelf reeds het kruisgewelf kenden en zelfs al met beton werkten, wordt niet vermeld, terwijl niet duidelijk naar voren komt, dat uit deze Romeinse bouwkonstrukties tenslotte de Gotische kathedraal ontstond. Te betreuen valt ook, dat de schrijver wel veel afbeeldingen van kerken geeft, maar dat sterk vergrote details ontbreken, die juist zo'n goed inzicht kunnen geven in de konstruktie van een gebouw

(we denken bijv. aan het indrukwekkende lijnenspel van luchtbogen en steunberen bij een Gothische kathedraal).

Ook bij de grafische kunsten voelen we het als een bezwaar, dat de schrijver wel veel prentvormen bespreekt, maar te weinig in de materie graaft om inzicht en interesse te wekken. Wel geeft hij definities van de verschillende technieken en een aantal afbeeldingen, maar de mogelijkheden en de eigen aard van de houtsnede, ets, gravure en litho worden te weinig belicht, terwijl evenmin de afbeeldingen gebruikt worden om een en ander te visualiseren. Gezien de bijzondere affiniteit van de Nederlandse kunstenaar door de eeuwen heen, voor het intieme tafereel, én het prachtige bezit aan tekeningen en prentkunst van onze musea en van particulieren is dit toch wel jammer - de huidige expositie van Franse tekeningen van Claude Lorraine tot Cézanne in het Amsterdams Museum bewijst het.

Van veel belang zijn de hoofdstukken 13, 14, 15 en 16, waarin achtereenvolgens behandeld worden de nijverheidskunst, de decoratieve kunst, de primitieve kunst én de echte kunst en imitatiekunst. In een tijd, waarin het ambacht dreigt te verdwijnen en volgens de schrijver ook inderdaad verdwijnen zal, komt er een hoeveelheid prullaria op de markt, waarvan de verkoop zeer gestimuleerd wordt door de hoogconjunctuur en een schallende publiciteit. Het is zeer belangrijk de jonge mensente wijzen op oude bronnen van schoonheid, zoals men die aantreft bij een oude boerderij, een kast e.d. waarbij een goed ambachtsman als het ware intuïtief de juiste vormgeving heeft getroffen, met ornamenten die niet opdringerig zijn, maar eerder de functie van een voorwerp onderstrepen.

Veel aandacht wordt gewijd aan de moderne kunstnijverheid, die in staat is gebleken onder leiding van kunstenaars, machinaal kunst- en gebruiksvoorwerpen te vervaardigen, die „eerlijk” zijn en een vormgeving bezitten, die onze moderne tijd weerspiegelen.

Het lezen van boeken over kunst is heel nuttig, maar van weinig belang, als nader contact met de kunstwerken uitblijft; daarom heeft de schrijver een uitgebreide lijst van musea in ons land opgenomen, waarbij hij niet verzuimt te vermelden, dat er in vele plaatsen van ons land oudheidkamers zijn.

Bijzonder goed geredigeerde vragen vinden we aan het einde van ieder hoofdstuk, die de leerlingen nopen zich degelijk in de stof te verdiepen, want de vragen betekenen hier veel meer dan een eenvoudige kontrôle op de verworven kennis. Deze vragen vormen bovendien een gereede aanleiding voor de docent om eens een zijsprongetje te maken naar een verwant onderwerp.

Het boek van Dr. Willems is ongetwijfeld een aantrekkelijk werk, dat men o.a. op onze middelbare scholen met vrucht kan gebruiken, mits de leraar de nodige verdieping geeft in verband met de beknopte behandeling van de veel omvattende stof.

W. J. Kouwenhoven

* * *

Sefton Delmer - De Duitsers en ik. Oorspronkelijke titel: Trail Sinister. Zwarte Beertjes nr. 726, f 2, 95.

Delmer is journalist, uit Australische ouders geboren in Berlijn en gedeeltelijk opgevoed in Engeland. Dit boek is een boeiend verslag van de jaren twintig en dertig als hij voor de Daily Express van Lord Beaverbrook meestentijds in Duitsland is. Afgezien van het feit dat het als journalistiek werk prettig leest, staan er allerlei aardige bijzonderheden in over Hitler en zijn omgeving (Delmer reist als enige buitenlandse verslaggever mee met Hitlers verkiezingstoernee), de Spaanse Burgeroorlog, de verloving van Prins Bernhard, ik noem maar enkele. Ik neem een van de niet-serieuze verhalen over, waarvan U en de klas genieten kunnen (blz. 411). Als in 1939 het verdrag tussen Duitsland en Rusland gesloten wordt, staat daar: „Hitler was bezorgd over het ras van zijn partners. In feite verdacht Hitler er Stalin van zelf een Jood te zijn. Lang na de oorlog vertelde Heinrich Hoffmann, Hitlers vrolijke oude 'hoffotograaf' mij het verhaal over een geheime opdracht, waarmee de Führer hem had belast, toen hij samen met Von Ribbentrop naar Moskou werd gezonden om het Duits/Russische verdrag te tekenen.

'Hoffmann', had Hitler gezegd, 'ik wil dat je vlak bij Stalin gaat staan. Heel dicht bij hem. Probeer een foto te maken van zijn oorlel. Als je geen foto kan maken, let dan zelf goed op. Ik wil dat je mij vertelt, of zijn oorlel vastgegroeid is en Joods, of losstaand en arisch. Het is zeer belangrijk om dat te weten'.

Hoffmann vervulde zijn opdracht en bracht een prachtige close-up van Stalin in profiel mee. Dit stelde Hitler gerust. Wat hij ook mocht zijn, zijn partner was geen Jood, niet volgens de oorleltest”.

W. in 't Veld

* * *

G.A.M. Beekelaar - Rond Grondwetsherziening en herstel der hiërarchie Paul Brand, Hilversum/Antwerpen, 1964, 291 blz.

Rond 1850 kwam een groep jongere katholieken uit Noord- en Zuid-Holland - door oud-minister van Son ironisch La jeune Hollande Catholique genoemd - vrij geregeld bijeen om de belangen van hun geloofsgenoten te bespreken. De activiteiten van deze groep worden in het proefschrift van G.A.M. Beekelaar minitueus en tot in finesses behandeld. Specialisten kunnen genoeg beleven aan de heldere uiteenzettingen.

Interessant is de Ve stelling: „Aan de geschiedenis van kranten en periodieken en aan hun betekenis als bronnen voor de kennis van de tijd wordt in Nederland nog te weinig aandacht besteed”.

Geurts

* * *

C.A. Burland - The Aztecs. E. Royston Pike - Ancient India
Weidenfeld & Nicolson, London. Prijs 9 s 6 d.

Deze boekjes vormen resp. deel 3 en 4 van de Young Historian Series, die weer een onderdeel is van de Young Enthusiast Library. De bedoeling is interesse te wekken voor lang verleden beschavingen of, waarschijnlijker, bij reeds geïnteresseerden aan de belangstelling te voldoen. In dit opzicht lijken ze zeer geslaagd. Een proef, die ik in een eerste lyceumklas nam met een dergelijk werkje van Burland over de Egyptenaren - in het Nederlands vertaald - bevestigde me in die mening.

In het deeltje over de Azteken wordt, hoofdzakelijk aan de hand van de Mexicaanse overlevering, de geschiedenis van dit volk verteld vanaf de vondst van het hoofd van Huitzilipochtli tot en met de val van Tenochtitlan, maar in het kader van het verhaal wordt veel aandacht besteed aan levenswijze en cultuur, zoals trouwens te verwachten was van de schrijver van Art and Life in Ancient Mexico. Een apart hoofdstuk is gewijd aan de techniek der Azteken voor de komst der Spanjaarden.

In Ancient India komt uiteraard de Induskultuur rond Harappa en Mohenjo Daro aan de orde. Daarna de twee grote epen, de stichters van Jainisme en Boeddhisme, de komst van Alexander, de regeringen van Tsjandra-goepta en Asjoka. Het geeft dus capita selecta uit de geschiedenis van een deel van Indië. Juist de overmaat van behandelde stof maakt, dat het minder concreet is dan het vorige.

De boekjes (resp. 144 en 133 blz.) zijn keurig uitgegeven, geïllustreerd met lijntekeningen en foto's en niet duur. Jammer, dat onze leerlingen juist in de leeftijd, waarvoor deze boekjes bestemd zijn (13 - 15 jaar), het Engels nog niet zover meester zijn, dat ze ze met vrucht kunnen gebruiken, anders zouden ze een aanwinst zijn voor de schoolbibliotheek.

J. Kemperink

* * *

E. Royston Pike - Ancient Persia (The young historian series)

Uitg. Weidenfeld & Nicolson, London, 1961. Prijs 9 s 6 d.

Daar dit boekje bedoeld is voor the young historian heb ik het te lezen gegeven aan een belangstellende leerling uit de 5e klas gymnasium. Wij kwamen zonder voorafgaand overleg tot hetzelfde hiervolgende oordeel.

Een aardig, vlot geschreven werkje, in eenvoudig Engels. Het behandelt de geschiedenis van Perzië onder de Achaemeniden, vanaf de opkomst van Cyrus tot de ondergang van Darius III. Het is verlucht met een aantal foto's en pen-tekeningen, voortreffelijk behoudens een enkele uitzondering (plaat 4, een te kleine reproductie van een schilderij voorstellende de nacht van Belsazar). Een namenregister verhoogt de bruikbaarheid.

Niets dan lof dus? Toch wel! De titel is op zijn minst misleidend. Het boekje bevat nl. in feite niet veel meer dan het navertelde relaas van Herodotus.

Zelfs daar waar de vader der geschiedenis, al of niet op gezag van zijn bronnen, fabelde of faalde, volgt de schrijver hem, vaak zonder rechtzetting. Daardoor bevat het boek wel vele fraaie verhalen, maar helaas weinig echte historie. Bovendien wordt zodoende driekwart van de rijke Perzische geschiedenis in 't geheel niet behandeld (vgl. Frye, De Erfenis der Perzen, bespr. Kleio V, 1, p. 40).

Desondanks geschikt voor de schoolbibliotheek, vooral voor de hogere klassen van het gymnasium.

J. J. Jansen

* * *

Henri Troyat - Vrouwe van Kachtanowka

L. J. Veen's Uitg. Mij. N. V., Amsterdam, z. j., 259 blz., f 12,90.

Deze prettig geschreven en vaak wel boeiende roman, vervolg op het mij onbekende „Keizerlijk luitenant in Parijs”, speelt in het Rusland van Alexander I na de Franse invasie en tot diens dood in 1825. Hoewel het boek zeer zeker kwaliteiten heeft, kan ik toch geen aanleiding vinden het bij de lezers van ons tijdschrift speciaal aan te bevelen.

H. P. Waalwijk

* * *

Dr. W. F. Lichtenauer - Rotterdam in november en december 1813 tussen Den Haag en Gorcum.

's-Gravenhage 1964; Roterodamum, grote serie no. 5, f 12,50.

Uw recensent wil gaarne bekennen, dat er boeken zijn welke hij met weinig enthousiasme ter hand neemt. Wanneer men na de recente, meer of minder geslaagde, goedkoop of duur uitgevoerde geschriften over de gebeurtenissen in 1813 wederom zo'n boek voor zich krijgt, is men bij voorbaat geneigd er het etiket van „gelegenheidswerk” op te plakken. Dat zou in dit geval echter onrechtvaardig zijn. „Rotterdam in november en december 1813” is een bijzonder aantrekkelijk boek. Het bevat plaatselijke geschiedenis, maar dan zó gegeven dat het verband met de ontwikkeling in heel het land voortdurend duidelijk blijft. Juist daardoor komt goed uit hoe onprettig het Rotterdamse stadsbestuur zich voelde tussen het revolutionaire bewind van Van Hogendorp in Den Haag en de Franse troepenmacht in Gorcum. Dat alles wordt verteld in een zeer prettige, vlotte trant die nergens denigrerend wordt. De annotatie (680 nummers op 115 pagina's tekst) is zeer verzorgd.

Aantrekkelijk is ook de indeling van het boek. Om orde te scheppen in de overvloed van feiten en feitjes is het verhaal verdeeld in ruim 30 korte paragrafen, waarin telkens de gebeurtenissen van één of twee dagen behandeld worden. Daardoor blijft het geheel overzichtelijk en is er toch voldoende ruimte voor het geven van waarde-oordelen, die opvallen door hun gematigdheid.

Slechts een enkel punt van kritiek: de „Lijst van aangehaalde uitgaven” is

een pêle-mêle van bronnenpublicaties, geschriften van tijdgenoten en later tot stand gekomen werken. Dat „verder werden geraadpleegd” het Algemeen Rijksarchief, het Archief der Gemeente Rotterdam etc. is een weinig-zeggende mededeling, die niets verandert aan de noodzaak voor de lezer om gebruikte archivalia op te sporen uit de berg van 680 noten. Een meer systematische vermelding der verwerkte bronnen en geraadpleegde literatuur zou m.i. voor de gebruiker meer nut afwerpen dan de thans aanwezige lijst.

Het boek, dat voorzien is van enige illustraties, een uitvoerig personen- en een beknopt zakenregister, bevat veel aardige gegevens voor gebruik in de les.

Dr. H. Schmitz

* * *

Louis Madelin - Napoléon Bonaparte. Pocket A 74, Elsevier, f 2,90.

Het is tegenwoordig mogelijk om voor niet te veel geld een goede leerlingenbibliotheek op te bouwen. Het boekje van Madelin over Napoléon lijkt ons bijzonder geschikt voor de leerlingen. Het geeft een chronologisch verslag van Napoléons carrière, zonder veel details te geven. Het zou heel goed kunnen dienen als handleiding voor een leerling die een spreekbeurt over de grote Fransman moet houden. De illustraties vormen een interessant onderdeel van het boek. Vele ervan zijn geschikt om te projékteren.

Hier en daar is er in de tekst een steekje gevallen. Veel moeite hebben we besteed aan de volgende zin (blz. 154): „Ik dacht heel lang dat ik hem ver-Lodewijk XVI tot minister te worden aangesteld en naar het schijnt had hij nu reeds een ministerie willen aanvaarden”.... Tot nu toe zijn we er niet uitgekomen wat de bedoeling hiervan is.

Overigens maakt het boekje een verzorgde indruk. Een verklaring van noten in de tekst wijst op de bedoeling van het werkje: minder voor de vakman dan voor een breed lezerspubliek.

J. B.

* * *

J. M. Gijsen - Nikolaus Heyendal, Abt von Rolduc (1658 - 1733) und seine Stellung zum Jansenismus.

Maaslandse Monografieën no. 3, Van Gorcum, Assen, 1964.

In de serie Maaslandse monografieën zagen binnen korte tijd reeds drie uitgaven het licht. Deze keer publiceerde men het proefschrift van de priester-theoloog J. M. Gijsen. Het is een studie rond de veel omstreden Abt Heyendal, die reeds vóór zijn abtskeuze in 1712 een belangrijk persoon was in de Abdij van Rolduc.

De naam Rolduc heeft in de Nederlandse onderwijswereld een bekende klank. Deze studie handelt over de Abdij van Rolduc, gesticht in 1104 door Ailbertus de Antoing uit Doornik. Toen Limburg een zelfstandig hertogdom was, hebben de achtereenvolgende hertogen Rolduc gesteund, zodat het kon uitgroeien tot

een belangrijk cultureel en godsdienstig centrum tussen Geleen-Beek en Luxemburg, Maas en Ruhr.

De verslapping in de observantie volgens de regels van Augustinus werd in de Abdij bestreden sedert het bestuur van Abt Dammerscheidt (1522 - 1557).

De strenge geest van het Jansenisme drong ook door in de Abdij van Rolduc. Aan de Abten van der Steghe (1667 - 1682), Bock (1683 - 1712) en Heyendal (1712 - 1733) werd dit openlijk verweten.

Nikolaus Heyendal, die zijn opleiding genoten had aan de Universiteit van Leuven heeft zich met inzet van al zijn krachten begeven in de polemieken tegen de anti-Jansenisten welke zich van buiten en soms ook van binnen de Abdij inspanden om de leiding van de Abdij van Jansenisme te beschuldigen. De Augustijner Pater Desirant was de grote tegenstander. Zij brachten de nuntius Bussi uit Keulen ertoe de Abdij van Rolduc aan een visitatie te onderwerpen. De werken van Heyendal (en dat waren er vele) werden in het Bisdom Luik tot verboden lectuur verklaard.

Dr. Gijsen is er in geslaagd om de ingewikkelde en omvangrijke strijd rond Nikolaus Heyendal duidelijk te maken aan de lezer. In het eerste deel beschrijft hij jeugd en studie te Leuven, de jaren als koorheer en abt te Rolduc en de politiek van Heyendal. Dit werden een 100-tal pagina's. Voor zijn betoog voert Gijsen ongeveer 250 pagina's teksten en tekstverklaring aan. De schrijver heeft een weinig bekend gedeelte van de Limburgse geschiedenis degelijk behandeld. Van meer dan regionale betekenis is de behandeling van het opdringende Jansenisme in deze streken.

Drs. G. Verbeek
Maastricht.

* * *

E. van Hall-Nijhoff, Tien Politici, hun handschrift - hun handelingen; met een voorwoord door prof. dr. P. Geyl. Querido, Amsterdam, 1963, f 12, 50. Voor een historicus is dit een wonderlijk boek. Mevrouw van Hall is grafologe en zij heeft het handschrift van een aantal Nederlandse politici uit onze geschiedenis bestudeerd om langs grafologische weg een karakterbeschrijving en typering van hente maken. Zij zegt in haar inleiding, dat zij niets of bijna niets van deze personen afwist. De lezer moet dit wel geloven, omdat anders zoals ook prof. Geyl in zijn voorwoord zegt, het gehele experiment van geen waarde meer is. Het kost mij echter veel moeite dit te geloven. Voor personen als Falck, F.A. van Hall, Van der Brugghen is dit geen probleem. Zij zijn niet zo bekend bij een groot publiek. Maar welke ontwikkelde Nederlander weet niets of vrijwel niets van Koning Willem I of Johan de Witt of Prins Willem I?

De studies van mevrouw van Hall zijn eerst gepubliceerd in de Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden en zijn daarin geïntroduceerd door prof. Geyl. Voor haar boek heeft de schrijfster de grafologische studies aangevuld met kleine historische beschouwingen. De laatste moet de lezer maar op de

koop toe nemen. Men kan het de schrijfster ook niet kwalijk nemen, dat ze in deze beschouwingen opmerkingen maakt, waarbij de historicus geneigd is vele vraagtekens te zetten. Zij zijn vooral bestemd voor de belangstellende leek, vermoed ik. Maar daarom had mevrouw van Hall deze beschouwingen beter kunnen laten schrijven door een vak-historicus.

De grafologische merites vandit boek zijn door een historicus natuurlijk niet te beoordelen. Deze kan alleen maar het resultaat van de studies vergelijken met wat via historische studie bekend is van de besproken personen. In deze mogelijkheid tot vergelijken zit naar mijn mening de belangrijkste waarde van dit boek. Soms stemt het grafologische oordeel overeen met het historische, zoals dit uitgesproken het geval is met Falck. Maar het klopt niet altijd, zoals bv. bij Prins Willem I. Er wordt namelijk door de schrijfster weinig ontwikkeling geconstateerd in het schrift van de Prins. Wel wijst zij op zijn enorme zelfbeheersing. En dan rijst de vraag of het juist niet deze zelfbeheersing is geweest, die verhinderd heeft, dat zijn karakter zich in zijn schrift weerspiegelde.

Dit boek heeft zeer zeker betekenis voor historici en niet in het minst voor ons als geschiedenisleraren. Het kan ons helpen een beeld op te roepen van hen, die in onze vaderlandse geschiedenis een grote rol hebben gespeeld.

J. S. Wijne

* * *

Mens of Wolf, Salamander pocket 163.

Wie het leeuwenmasker dragen, Salamander pocket 164, Querido, 1964.

De eerste pocket is een pretentieloos boek, dat een beeld geeft van een volmaakte vrouw en een volmaakt kind in de ontredde wereld van Pools-Russisch bezet Silezië en in het keiharde West-Duitsland van na de oorlog. Bij het eerste verschijnen ervan in 1951 kan het een verademing zijn geweest. Onze huidige leerlingen zal het echter weinig interesseren. Zij staan er in de tijd te ver vanaf en het novelle-karakter ervan zal hen te weinig zeggen om te kunnen boeien.

Heel geschikt als bed-side book, maar in een bibliotheek voor leerlingen kan het gevoeglijk ontbreken.

De tweede is een roman rond een persoon in India die melaats wordt, met een groep lepra-lijders rondzwerft, in behandeling genomen wordt en geneest. Het boek zou voor onze leerlingen van belang zijn als het accent meer had gelegen op de sociale verhoudingen in een onderontwikkeld gebied, of deze minstens duidelijker had getekend, dan op de persoonlijke ervaringen van de hoofdpersoon geplaatst tegen een vage achtergrond.

Voor jongere leerlingen niets en voor oudere niet voldoende, althans niet om door ons aangeboden te worden.

M. J. C. Hendriks

* * *

Dr. H. J. Scheffer - Van zestien mannen en een heer

's-Gravenhage 1964, Rotterodamum, kleine serie no. 22, f 3,50.

Eigenlijk geeft de ondertitel van dit boekje: „Kort negentiende-eeuws tafereel” de inhoud goed weer. Scheffer behandelt hier de geschiedenis van wat waarschijnlijk de oudste verbruikerscoöperatie in Nederland geweest is: de Onderneming van Werklieden, gesticht door 16 arbeiders, die de stilzwijgende steun genoten van de werkgever van de meesten hunner, de Rotterdamse suikerraffinadeur Hendrik van Oordt. Indrukwekkend is het verhaal niet. Eigenlijk heeft de vereniging nooit aan haar doel beantwoord en reeds in 1866 werd zij gelijkwideerd. Haar kortstondig bestaan is voor Scheffer echter mede aanleiding geweest tot een minitieuus onderzoek van allerlei details, waaruit hij een pakkend beeld van een stukje Rotterdamse historie weet op te bouwen. Slechts zou men wensen zo nu en dan schrijvers oordeel over de faits et gestes van zijn hoofdpersonen te vernemen. Annotatie, literatuurlijst en register zijn zeer verzorgd. Gaarne ter bewondering - en navolging! - aanbevolen aan alle liefhebbers van plaatselijke geschiedschrijving. Voor gebruik in de les zal het, gezien de beschikbare tijd, van weinig nut zijn.

Dr. H. Schmitz

* * *

Dr. J. G. van Dillen - Mensen en achtergronden

Studies uitgegeven ter gelegenheid van de tachtigste jaardag van de schrijver. Deel XIX van de reeks Historische Studies uitgegeven vanwege het Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht. J. B. Wolters, Groningen, 1964. Het werk is een bundeling van een aantal artikelen uit verschillende tijdschriften, alsmede van een openbare les, een inaugurale rede en enkele nog niet eerder verschenen studies.

Zij zijn samengebracht door een comité in samenwerking met de schrijver en bewegen zich, zoals we van Prof. van Dillen mogen verwachten, overwegend op het terrein van de economische geschiedenis.

De studies, uit een publikatie-periode van 1917 tot 1962, zijn ondergebracht in drie rubrieken, nl. Algemene Onderwerpen, de Russische Revolutie en Economische en Sociale Geschiedenis van Amsterdam.

Bij de Russische Revolutie denke men niet aan het beginpunt, maar aan de economische en sociale verwerking ervan. De Economische en Sociale Geschiedenis van Amsterdam bevat detailstudies, die ons doen uitzien naar het meer algemene werk over de economische geschiedenis van de Republiek waar Prof. van Dillen mee bezig is. Mocht men deze rubrieken gespecialiseerd vinden, de Algemene Onderwerpen bevatten studies, die, nu zij eenmaal gepubliceerd zijn, niet meer gepasseerd kunnen worden.

Enige der opgenomen artikelen dragen duidelijk het stempel van de tijd waarin zij geschreven zijn, zowel in hun aktualiteit als in het achterhaald zijn op een enkel ondergeschikt punt. Ik ben blij dit te kunnen constateren, omdat eruit blijkt, dat de schrijver, die meerdere artikelen voor deze bundel om- en

bijgewerkt heeft, niet de bedoeling heeft gehad de studies uit de tijd te halen waarin zij verschenen zijn. Een enkele keer, evenwel, heeft hij het wenselijk geacht een artikel in een naschrift door te trekken tot 1962, en geziende aard van het artikel is dit wel te verklaren. Persoonlijk had ik dit liever niet gezien, maar dit is een kwestie van smaak. Aan de waarde van het geheel doet het overigens niet de minste afbreuk.

Wat de titel betreft: Een feestuitgave verdraagt nu eenmaal geen prozaïsche naam. Ons gaat het om de inhoud en in deze kunnen we het volkomen eens zijn met het Ten Geleide van Prof. Mr. A. M. de Jong, waar hij zegt, dat met deze herdruk stellig een wetenschappelijk belang van de eerste orde is gediend.

M. J. C. Hendriks

* * *

Grote denkers over opvoeding, onder redactie van Dr. J. van der Velde.

In opdracht van de Stichting Onderwijs Oriëntatie, uitgegeven door J. M. Meulenhof, J. Muusses, Erven P. Noordhoff, Nijgh en Van Ditmar en Spruyt, Van Mantgem & De Does (besteladres: Erven P. Noordhoff, postbus 39, Groningen).

Voor ieder die belang stelt in de geschiedenis van de opvoeding en van de wijsbegeerte een belangrijk boek. Een aantal grote paedagogen passeert hier de revue Ik noem ze U in volgorde:

Plato	door	Dr. P. Brommer
Seneca	"	Dr. H. Wagenvoort
Augustinus	"	Dr. M. Agterberg o.c.s.a.
Erasmus	"	Dr. P. N. M. Bot
Montaigne	"	Dr. G. G. Ellerbroek
Comenius	"	Dr. F. W. Prins
Locke	"	Dr. J. van der Velde
Rousseau	"	Dr. J. van der Velde
Pestalozzi	"	Dr. N. F. Noordam
Herbert	"	Dr. H. Nieuwenhuis
Bergson	"	Drs. A. van Meerten
Dewey	"	Dr. G. Wielinga
Montessori	"	Dr. J. Koning
Anna Freud	"	Dr. E. C. M. Frijling-Schreuder

Hier is dus een keur van specialisten aan het woord, wat, mede door het redactiewerk van de Heer van der Velde, waarschijnlijk de oorzaak is, dat we hier een gaaf boekwerk voor ons hebben. Hoe vaak immers hangen in een dergelijke bundel de verschillende artikelen als los zand aan elkaar?

Wie dit boek goed wil lezen, moet inderdaad bij Plato beginnen en eindigen bij Anna Freud. Natuurlijk is niet ieder opstel qua vormgeving even goed. Persoonlijk heb ik het meest genoten van de verhandelingen over Plato en Comenius en miste ik een zekere evenwichtigheid in het betoog over Pestalozzi. In het algemeen echter is dit een zeer gelukkige uitgave, uiterst

instructief, juist voor hen die geen paedagogiek hebben gestudeerd. De beste aanbeveling, dunkt me, is wel deze, dat deze bundel geschriften prikkelt tot verdere studie. Met verlangen zie ik dan ook het tweede deel tegemoet, dat Belgische en Nederlandse paedagogen ten tonele zal voeren.

W. J. Leber

* * *

Prof. dr. J. Presser - De tachtigjarige oorlog

Met medewerking van prof. dr. J. Romein, dr. A. C. J. de Vrankrijker, dr. R. E. J. Weber en dr. J. W. Wijn. Deel 1: van 1568 tot het twaalfjarig bestand, deel 2: van het bestand tot de vrede van Munster. Elsevier Pockets A 93/94, 4e druk, Amsterdam/Brussel, 1963, f 2,90 per deel.

Van het diep in ons volksbestaan ingrijpende gebeuren dat we met de misleidend neutrale naam Tachtigjarige Oorlog plegen aan te duiden, geeft Presser in dit werk een boeiend beeld. Hij verhaalt niet alleen op onderhoudende wijze het verloop in grote trekken van wat hij de Nederlandse Revolutie zou willen noemen, maar schetst ook duidelijk de politieke, religieuze, economische en sociale achtergronden, vaak met aardige bijzonderheden. We denken hierbij aan de bladzijden gewijd aan kaapvaart en zeeroof, over de Hollandse piraten met hun Turkse namen, zoals Pieter Jansz. van Ackersloot, die zich Haggi Mami Reis noemde (onder deze naam, Haggi M. Reis, publiceerde Presser aanvankelijk zijn detectiveromans!). Theoretische beschouwingen gaat de schrijver niet uit de weg en hij is daarbij altijd voorzichtig in zijn conclusies. Voortreffelijk is het slothoofdstuk over onze kunst en cultuur in de behandelde periode. Voor bepaalde onderdelen had Presser zich van de medewerking van enkele specialisten verzekerd. Zo droeg Romein een hoofdstuk bij over de historiografie van de 80-jarige oorlog (een opstel dat we kennen uit diens bundel *In opdracht van de tijd*, 1946) en verder zijn er hoofdstukken over het leger, de oorlogsvloot en het dagelijks leven, resp. van de hand van Wijn, Weber en de Vrankrijker. - Met de opsomming van de bijdragen zoals die op de omslag van beide delen voorkomt, klopt iets niet. Daar worden namelijk enkele hoofdstukken, die in de tekst terecht ondertekend zijn door J. Presser, toegeschreven aan B. W. Schaper. De verklaring van deze tegenstrijdigheid moet men wel zoeken in het feit dat het boek oorspronkelijk in 1941 - om de Gestapo te misleiden - onder Schapers naam is verschenen. De uitgever maakt het de lezer echter wel moeilijk zo. -

Illustraties in pocketuitgaven zijn altijd problematisch. Ook hier zijn ze weer te klein en te onduidelijk om geheel te kunnen bevredigen. Er is een vrij uitvoerige literatuuropgave, ingedeeld naar de hoofdstukken, maar een register ontbreekt helaas.

v. Caspel

Sprekend verleden

Oude kranten bevatten een bijna onuitputtelijke voorraad gegevens, die vooral uit cultureel-historisch oogpunt belangwekkend zijn. Wie niet van historisch besef gespeend is, zal bij het zich verdiepen in deze oude krantenlectuur ontdekken, dat hij nu eens niet óver geschiedenis leest, maar geschiedenis zelf, dat de geschiedenis a.h.w. aan het woord is.

Uit de kranten sinds het belangrijke jaar 1795 bracht Dr. C. G. L. Apeldoorn het verleden van ons land op verrassende wijze tot leven, terwijl ook de grote gebeurtenissen om ons heen ruime aandacht krijgen.

Dr. C. G. L. Apeldoorn / Sprekend verleden / geb. f 5,90

Een onmisbaar hulpboek bij de behandeling van de Nederlandse geschiedenis sinds de Franse Revolutie.

een uitgave van
Van Goor Zonen Den Haag

in de boekhandel verkrijgbaar

Er zijn
nu reeds
zes
deeltjes van onze succesreeks
Kleio geknipt
beschikbaar
voor uw geschiedenisles.
Voor een dieper doorleven
en blijvender verwerken
van het historie-onderwijs
zijn deze bescheiden
maar briljante boekjes ideaal.
Stimuleert ook ú
reeds de aandacht
van uw leerlingen met
Kleio geknipt?
Dit zijn de enige 'hulpboekjes'
die het programma
niet verzwaren, maar verlichten
en aantrekkelijker maken.
Tot nu toe verschenen:
De oude beschavingen
De klassieke wereld
Middeleeuwen
De zestiende en zeventiende eeuw
De achttiende eeuw
De negentiende eeuw
Van Goor Zonen Den Haag